

Povijesni okviri nastanka reljefa

Uz izložene analize splitskog spomenika kao i nedostatak ikojeg izravnog navoda o ansamblu kojeg je u početku sačinjavao, sve nas nužno vodi razmatranju povijesnih prilika u okruženju kojem neotuđivo pripada. Posebice pošto smo dokučili njegov regalni, i to više svjetovni, neposvećeni, negoli obredni sadržaj na crkvenom namještaju, valja nam u okviru mogućnosti sagledati što je sve i na koji način spajalo te potke pružajući nadahnuće stvaranju odličnoga reljefa.

Argumentiranja na tome putu ponuđenih rješenja nisu se produbila do razine koju bi prihvatila većina istraživača, pa je određeni broj opažanja ili tvrdnji ostao u okvirnim naznakama, a i te su nalazile opreka.¹ Tako se uz ono ključno, odavno nametnuto ali nikad načisto opravdano pitanje : kojega od kraljeva iz neposrednog prostorno-povijesnog okruženja reljef možda predstavlja, upućivalo na suverene hrvatske države iz kasnog 11. stoljeća. K tome se nikad uopće nije ni imenovalo neke ranije vladare (kojima su stremila donedavno ustaljena datiranja spomenika),² dok se sve - u tom smislu čak neopravdano i bez pojašnjavanja - svodilo posljednjima iz tog razdoblja. Često se i to izbjegavalo s pukim uvjerenjem da na predpragu razvijenog srednjovjekovlja makar i alegorijsko predočavanje povijesnih osoba u našoj umjetnosti i monumentalnoj formi još nikako ne dolazi u obzir.

Iako su se na pitanjima prepoznavanja uzroka i posljedica njihova javljanja u djelu onodobnog kiparstva - kako iznosim u uvodu - zadržavali mnogi pisci, u novije vrijeme se češće spominju usporedno ili zajedno, oba kralja

¹ Mišljenja koja se provlače od 19. stoljeća - pogl. I-II ovdje - a u posljednje vrijeme ponovno uzaludno razbudiavana.

² I. Petricioli, vjerujući Dyggveu da su reljefi u splitskoj krstionici iz solinske bazilike Sv. Petra i Mojsija, a uglavnom podržavajući tezu o prikazu Krista, slijedom morfološkog povezivanja sa zadarskim spomenicima iz doba prokonzula Grgura (spominjanog 1033. i 1036. godine) smatra ih ostvarenjem druge četvrtine 11. stoljeća, bitno ranijim negoli su isticali ostali, dvoumeći se između doba Zvonimira ili - rjeđe čak u zadnje doba - Krešimira. Međutim, u četvrtom se desetljeću živućeg hrvatskoga kralja Stjepana I., kao ni ikojeg drugog ondašnjeg vladara, bizantskog cara ili sl. nikad nije izričito navodilo, te je nadomještanje Krista i u tom pogledu vrlo dobro dolazilo. Teško bi k tome bilo povjerovati da je kod kasnijih pisaca samo "patriotska" težnja za identifikacijom okrunjenog lika kao hrvatskoga kralja izazvala zaobilazjenje inače vrlo argumentirane datacije tzv. zadarsko-splitske, odnosno zadarsko-solinske skupine ranoromaničkih skulptura, kojoj je reljef pripajan. Vjerojatnijom se u većine čini bojazan pred poteškoćama objašnjavanja na kojeg se od vladara reljef odnosi, jer bi u slučaju potvrđivanja 1030-ih godina (uz pretežito odbacivanje viđenja Krista) - po svemu sudeći - mogao biti sam bizantski car, čak bez obzira da li se reljef izvorno smješta u Solin ili Split. Unatoč suzdržanosti u izjašnjavanju gotovo sviju koji su tu problematiku preturali, za te poglede ne nalazim nikakva oslonca u todobnim povijesnim zbivanjima, dok temeljem sagledavanja cjelovitijih prilika gradim uvjerenje o isključivoj vezi splitskog reljefa s vladavinom Petra Krešimira, uz niz pratećih objašnjenja: I. FISKOVIĆ od 1996., do sada.

druge polovice 11. stoljeća: Petar Krešimir IV te Dmitar Zvonimir, čak s podjednakim promišljanjima uzroka i posljedica njihova javljanja u djelima ondašnjeg kiparstva.³ U krajnosti, razgraničenja među njima, možda, nisu toliko ključna koliko je bitno razlučiti zemaljskog od nebeskog vladara, iako povijesna zbivanja - kako nastojim dokazati - pružaju i tome više nego zanimljivih povoda s odrazima u pisanim vrelima, a najvjerojatnije i plastičkim spomenicima. Dosad se zauzimanja za Krešimira, na prijestolju od 1056. do 1073., i sljednika mu Zvonimira kao nositelja krune od 1075. do 1099. godine, pričinjahu izjednačena.⁴ Dapače, potonji je zbog više raznih napisa sticao određenu prednost, što vuče opširnijem raspravljanju budući da zastupam suprotno mišljenje. U vezi s obojicom, razvrstana su i nezaobilazna traženja povijesnih opravdanja za shvaćanje djela, posvuda sve manje mimoilaženog te utoliko pretrpanog značenjima koja nas obvezuju, a k tome i posebice zanimaju. Na tim pitanjima, poradi zaokruživanja povijesnog ozračja alegorijskog reljefa zadržat ćemo se više i ovom prilikom, nastojeći ih također s polja načelnih raspravljanja svesti na točke sve jačeg određivanja njegova postanka.

Maiestas Domini.
Sarkofag biskupa Agilberta, Jouarre.

Glede ustrajnog neusuglašavanja mišljenja o kraljevima iz 11. stoljeća u našoj literaturi, ne bi bilo pogodno (a ni dostojno spram tolikim naporima u njihovim dokazivanjima) brisati kako Petra Krešimira IV. tako ni Dmitra Zvonimira. Obojica su navedenih suverena, povrh svega, u nekoj mjeri stekli ili držali vlast na kopnu i moru istočnog Jadrana, ostvarivši čvrstu spregu s crkvenom organizacijom pod stalnom jurisdikcijom iz Rima. Ova je ojačala pogotovo nakon crkvenog raskola 1054. godine, imajući stara sjedišta u obalnim gradovima odakle su dijeceze već prije obuhvaćale područja pod izravnom vlašću hrvatskih vladara. K tome je bizantska tema Dalmacije sve više gubila značenje otkad joj veze sa samom prijestolnicom olabavljahu s razloga dinastičkih borbi, kao i zauzetosti carstva sprečavanjem prodora neprijatelja u pokrajinama bližim centru.⁵ Izoštava se stoga pitanje koji je od rečenih kraljeva iz pozadine, odnosno istočnojadranske regije, i u kojim je uvjetima uopće mogao biti predstavljen na tako reprezentativnome spomeniku, a u neposrednome okružju nadbiskupske stolice čitave pokrajine.

Odgovori na te dvojbe posve su ovisili o uvjerenju istraživača glede izvornog položaja reljefa pa i doba nastanka, te su u prvi plan opet izbijala naizgled sporedna zapažanja. No, u pravilu se povjesničari umjetnosti nisu upuštali u razlučivanje te materije, a povjesničari - s druge strane - kao da nisu uvažavali zanimljivost i vrijednost reljefa kao prvorazrednog dokumenta za uvid u stanja koja nalažu potanja određenja. S uvjerenjem da je riječ o

³ Nezanemarivi su oni koji uopće sumnjaju da je to lik hrvatskoga kralja - npr. N. KLAJČ, 1971., 444, naravno, u pravilu se vezujući na tezu o izravnom predstavljanju ili čak - kako se zgodimice i piše - portretu. Nasu prot tome u temeljnoj knjizi J. BAUM, *Die Malerei und Plastik des Mittelalters II*. Handbuch des Kunstwissenschaft 1938., 28-29, Abb. 23, priznaje izvrstan sadržaj reljefa unutar regalne ikonografije i donosi fotografiju, očito mu uvidajući antologijsku vrijednost. Opređeljuje se za Petra Krešimira IV, unatoč otvorenim dilemama kod naših pisaca na koje se baš i ne osvrće.

⁴ Usp.: F. ŠIŠIĆ, 1925., gl. III, IV-VI. R. ELZE, *Königum und Kirche in Kroatien im X. und XI. Jahrhundert*, *Atti del Simpos. internaz. di storia ecclesiastica "Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Spitt dei secoli X-XI."* Spalato, 1978., Padova, 1982., 81-98.

⁵ Općenito o položaju Dalmacije u okviru bizantske talasokracije na Sredozemlju i Jadrana još i: G. NOVAK, *Proslava Dalmacije I*, 1956., 98 i d.

Bjelokršni reljef Krista, 10 stoljeće, Berlin.

izuzetno značajnom i u sadržaju prebogatom umjetničkom djelu, mi ćemo razriješavanju zagonetki koje nosi priči bez samopouzdanja u njihovo bespogovorno svladavanje, ali s težnjom za detaljnijim ogledom i mogućim tumačenjima prilika iz kojih ono izrasta. Osvjetljujući ih s više strana u mogućoj ukupnosti prema usvojivim viđenjima drugih istraživača, nije nam nakana ni svrha nanizati ih ili prepričati u golome obliku, nego vrednovati poradi uokvirivanja jednog djela, satkati mu međuovisnosti sa stanjima koje ono tumači ili ga ona opravdavaju na dostojan i uvjerljiv način.

Splet stanja i događanja na istočnome Jadranu sredinom 11. stoljeća - po mojem sudu - doista omogućava rastvoriti problem pojave lika kralja na splitskome reljefu u zbiljskome krugu regionalne povijesti. Tim povodom isključiti valja prije svega zgodimična pozivanja na poglavare dvaju carstava među kojima bijaše podijeljen ondašnji kršćanski svijet.⁶ Zapravo oni sami tada otklanjahu zanimanja za podneblje gdje je spomenik stvoren, i to stalno držimo na umu ne nalazeći u južnojhrvatskoj sredini nikakva opravdanja njihovu možebitnom oslikovljenju iz zrelog 11. stoljeća.⁷ To bi značilo utjecajnost koja bi se, s obzirom na moćna ishodišta, morala očitovati još u kojem obliku, dosad neprepoznatom, te vjerujemo da ga nije ni prije bilo, a kamoli u doba općeg uzdizanja regionalnih političkih tvorevina.

Politički utjecaj zapadnoeuropskih suverena već otprije se uopće nije osjećao u širim prostorima gdje se posve osamostalila hrvatska država, organizirana poglavito na izvangradskome teritoriju.⁸ Upravo u odmaklome 11. stoljeću, međutim, uspješnije je ostvarivala svekolike svoje težnje iziaska na more gdje je dugo već glavnu riječ održavala vlast Bizanta, koncentrirana u lučkim gradovima, formalno ujedinjenima u carsku temu ili katепенат s administrativno-vojnim čelnikom u Zadru.⁹ No, s dinastičkim borbama (zapravo nestankom dugo živuće makedonske loze) u središtu velike države i zaokupljenošću većine snaga obranom izravno ugroženih a njima važnijih dijelova daleko od Dalmacije - rekli smo - krajnje je olabavilo rečeno vrhovništvo.¹⁰ Zato u spomeničkoj baštini istočnojadranskog primorja nema traga nazočnosti nadležnih careva, a sva se umjetnička proizvodnja vezuje uz tradicije domaćeg tla i kulture otvorenije utjecajima i razmjenama iz podneblja kojima je Dalmacija tradicionalno sastavni dio.

⁶ To naglašavam usprot težnjama starije historiografije o kojima govorim na početku. U novije pak vrijeme pogotovu nagađanje oko bizantskog cara (osobito u pogledu netočnog čitanja čina proskineze: I. Petricoli, bilj. 40 u pogl. I) kao da je lebdjelo unutar pitanja identifikacije što se ipak nigdje nije odlučnije povlačilo.

⁷ Inače se i u uređenju crkvenoga svijeta naglašava partikularizam provincija kao sveeuropska pojava do pape Nikole II. - vidi G. ARNOLD, Papato e vescovi nell'età postcarolingia, *Italia Sacra - studi e documenti di storia ecclesiastica* 5, Padova, 1964. Naša umjetnička baština, tipologija graditeljstva i motivika kiparsko-klesarske proizvodnje, uostalom, to vrlo dobro pokazuju svojom priličtom samosvojnošću.

⁸ Vidi: F. RAČKI, Hrvatska prije 12. vieka glede na zemljišni opseg i narod, *Rad JAZU* 56-57, Zagreb, 1881., 63-140, 102-149. I. GOLDSTEIN, 1995., poglavlje *Vrbunac hrvatskog ranosrednjovjekovlja*, 406-412. U prilog tome ide i vladavina Henrika II., inače označena kao doba slabe nazočnosti carstva u rubnim prostorima Europe: M. BRANDT, 1980., 508 i d. - te su posebno zanimljive podudarnosti društveno-političkog života i njegovih iskaza u najjužnijim pokrajinama uz Jadran.

⁹ J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*. Beograd, 1957., daje najopširniji pregled razvoja i stanja bizantske uprave na današnjoj obali Hrvatske: za naša pitanja posebno 120-123.; Vidi još: I. GOLDSTEIN, O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali 6-12. stoljeća, *RZHP* 24/1991.

¹⁰ Šire: G. OSTROGORSKI, *Istorija Vizantije V/1-2*, Beograd, 1959. Svakako je važno da se tih godina izumrcem makedonske dinastije mijenja vrhovništvo carstva, već ugroženoga i nasrtajima neprijatelja s istoka. Da je papinstvo već od smrti Bazilija II. probojnije posezalo k Jadranu, jamči nam osnivanje (obnavljanje) biskupije u Ravenni godine 1057., što se može uzeti i kao osiguranje mostobrana prema našoj obali.

Razgradnji pak dotad neizbježnih bizantskih utjecaja, pridonio je također raskol univerzalne Crkve 1054. godine kojim je odstranjena kulturna učinkovitost Istoka na rubnome području pod stoljetnom jurisdikcijom Rima.¹¹ Posljedično jačanje latinske crkve pratilo je uzdizanje gradova s obzirom da su u hijerarhiji njihova društva najviši položaj zauzimali biskupi koji odavno u njima stolovahu.¹² Oni su svesrdno još priznavali prvenstvo nadbiskupije u Splitu, uzdignuto odvijanjem crkvene Reforme koja je nadasve nalagala poštivanje općeg poretka života zadanog voljom Svevišnjega,¹³ tj. zacrtanog u doba prvog kršćanstva, a nadasve priznatog iz Vječnoga grada. Tome se pripojila i povijesna tradicija kršćanstva u Dalmaciji s obzirom da je tadašnja crkvena matica u Splitu bila nasljednica predvodne solinske iz kasne antike.¹⁴ Dotičnu je okosnicu razvoja uvelike odobravalo građanstvo koje tada drugog vodstva, odnosno vrhovništva i zbog vrlo udaljenih prijestolnica, osim onog danog s Neba - po svemu sudeći - nije u stanjima svoje ranosrednjovjekovne svijesti ni imalo. Na tim je osnovama od sredine stoljeća papinstvo odlučnije u naručaj hvatalo istočnojadranske zemlje i obalna središta nužno na učvršćenoj osnovi ondašnjeg crkvenog i svjetovnog prava, davši preduvjete kulturnoj i umjetničkoj njihovoj obnovi.

Unutar takvih općih prilika posebno je važno što su reformski pokret sa Zapada posvuda vodili redovnici sv. Benedikta kao glavna snaga, odlučno prodirući u sva crkvena tijela počevši od papinske kurije u Rimu.¹⁵ Svoju su utjecajnost provodili i posebnim putovima počevši od nositelja nauka pustinjštva i drugih pomodnih pojava ili običaja. Poznata je u tom okviru uloga njihove matice u Monte Cassinu - utemeljene 529. godine od samog sveca voditelja reda - odakle se prema Dalmaciji probijahu stare struje utjecaja.¹⁶ Nije ih potrebno ni razgolicavati izravnim (inače prilično oskudnim) podatcima s obzirom da je iz vodećeg apeninskog samostana sa crkvenom središnjicom uspostavljeno najčvršće zajedništvo, prodahnuto istim nazorima i vrlo prodornim učenjima. Svijest o potrebi mijenjanja kršćanskoga svijeta bijaše otpočetak duboka njihova sastavnica, te se svemu što je nalagala ili za sobom povlačila prilazilo izuzetnom predanošću i ozbiljnošću iz kojih proizlaze vrlo natprosječni vrijednosni kriteriji za prosuđivanje ondašnje baštine.

Pri prijenosu novih shvaćanja na više-manje isti način bijahu učinkovite i druge opatije podložne utjecajima iz Rima, te je slijedom trajnih dodira nasuprotnih obala osobito ojačao i priklonio se reformiranome odjeljku kamaldolskog reda otočki samostan Sv. Petra u Osoru, gradiću sred Kvarnera

¹¹ F. ŠIŠIĆ, 1925., 497 i d. I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995., 364-366.

¹² Pored ostalih: J. LUČIĆ, Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u 11. stoljeću. *ZPZ JAZU 10/1980*, 207-235

¹³ Vidi: R. MORGEN, *Gregorio VII e la riforma della chiesa nel sec. 11*, Palermo, 1974., kao knjiga najkorisnija za sagledavanje tačnina općih procesa. Usp. N. KLAIĆ, 1971., 321-322. ISTA, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976., 94-95, 133-136.

¹⁴ F. ŠIŠIĆ, 1925. 418 i d. Upitni se k tome čine pokušaji nijekanja salonitanske tradicije u pisanoj svijesti naših srednjovjekovnih izvora.

¹⁵ F. KEMPF, *Velika povijest crkve III/I*, Zagreb, 1971., 356-372. B. HAMILTON, Monastic Revival in tenth-century. Rome, *Studia Monastica IV/1962*, 35-68; A. FELICHE, 1924., gl. VIII. M. BRANDT, 1980., 514-520. Upozoriti k tome valja da se tijekom druge polovice 11. stoljeća čak sedam benediktinaca izmijenilo na prijestolju Sv. Petra te je posve jasno ton svih zračanja i reformskih zahtjeva ili naputaka, pa i naloga itd.

¹⁶ I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj I-III*, Split, 1965., posebno prema indeksu, te pregledno: ISTI, Monte Cassino i benediktinci u Hrvatskoj. *HZ XXI-XXII/1971*, 389. i d. Krajnje je riječ podatak da se u Dalmaciji tijekom 11. stoljeća utemeljuju 32 muška benediktinska samostana spram 6 zatečenih starijih (vidi tab. str. 65 - 68. nav. knjige I) Stoga nema sumnje da monaštvo u jadranskoj Hrvatskoj sa stanovitim zakašnjenjem prema ostaloj Europi uzdiže krila svoje moći i stječe dostojanstvo ravno svjetovnoj, starijoj i u gradovima osobito usadenoj, crkvi a i njezinoj vlasti

Predromanički ulomak s figuralnim prikazom iz Osora.

postojećem od antike.¹⁷ Tu je, naime, začinajući prema sredini 11. stoljeća sve gušće zalaganje europskih intelektualaca koji razbijaju granice pokrajina, kao dužnosnik poživio učeni Gaudencije prije negoli je proglašen svecem poradi privrženosti strogoj religioznosti sv. Romualda.¹⁸ Njegovu pojavu ne treba smatrati slučajnom, jer u kontekstu uloge staroga grada unutar bizantske teme Dalmacije i posezanjima rimske crkve za prevlašću na Jadranu, sve se očitava kao zrelo programiranje. U maloj otočkoj sredini, naime, stjecajem osobitih okolnosti nove su težnje za snaženjem vjerske univerzalne zajednice urodile uspješnim povezivanjem samostana s biskupskim ustanovama upravo uz uzdizanje pustinjačkog morala. A taj je u to doba, vodeći računa o svojoj svetosti i intelektualnoj samosvojnosti - važno je naglasiti - priznavao prvenstvo Crkvi, ali je u državi (s vladarem koji upravlja po Božjoj volji) vidio sredstvo i ustanovu za izvršenje Božje providnosti.¹⁹ Svakako je, tražeći po tim uputama što osvajahu okolni svijet, ravnotežu života sebi i širim okruženjima, harni vjeroučitelj, srastao od rođenja s domaćim životom, odgojio čitav naraštaj redovnika odanih njegovim podukama te pripremljenih za sprovođenje Reforme.²⁰

Iz toga gnijezda najviše je mjesto dostignuo Lovre Dalmatinac jer je, odgojen kao kamaldoljanin te posve odan samo crkvenom nauku u najpokornijem ondašnjem vidu, preuzeo matičnu svoju biskupiju na kvamerskom otoku. Već tada, zbog blizine općeuvaženih vjeroučitelja koji u pogledu na svijet jako uključivahu politička promišljanja, mora da je pri prijelazu iz redovničke u biskupsku dužnost dijelio uvjerenje o jednakovrijednoj ulozi crkve i države.²¹ Osim toga njegov izbor, što će se pokazati više nego opravdanim, govori o dosizanju čvrstog jedinstva među vodstvima biskupija u zemljopisno rastrganim sredinama dotad sklonima partikularizmima. Očito je prevladalo jedinstvo interesa, te je iz ideološke posvemašnje kohezije proizišla velika moć trijeznog rasuđivanja ali i poletnog napretka. Gotovo da to bijaše uvjet Lovrina uspjeha, to više što se diljem Dalmacije povlačenjem Bizanta (inače nazočnijega upravo u Osoru kao otočkome gradu na putu k sjeveru) - kako rekosmo - uzdizahu oba pola održavanja društva. S jedne je strane na moru ojačala Crkva slobodnije vođena zapadnjačkom politikom papinstva iz Rima, a s druge su lakše uzela maha nastojanja Hrvatske iz zaleda za stapanjem s obalnim razvijenijim sredinama.

¹⁷ M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976., 26, 35. I. OSTOJIĆ, II/1965., 145-156. Pregled baštine: A. DEANOVIĆ, *Mali vječni grad Osor*, 1976., s primjerenim pozivanjem na povijesne izvore. Važnost samostana Sv. Petra kao ognjišta reformskih posezanja u jadranskoj Hrvatskoj otvara M. JURKOVIĆ, 1996. Iz opće literature istaknuo bih poradi značenjskih komparacija da je prema G. LUCHESSI, *Per una vita di San Pier Damiani*, Cesena, 1972., nazivan *praestantissimum monasterium*, a sam svetac ga je volio više od svih u Europi.

¹⁸ Vidi *Vita Romualdi*: G. TABBACO, *Fontes Storie Italianae* 94/1957. P. RICEPUTI, *Acta S. Gaudentii* I, 120-131, III. 371. U kasnijim, sažeto tiskanim životopisima Sv. Gaudencija niz je motiva podudarnih s legendama o zaštitnicima istočnojadranskih gradova kojima kultovi jačaju ponajčešće tijekom 11. st. To pak osvjetljava u kolikoj su mjeri reformska gibanja s uzdizanjem digniteta svetoga i zemaljskog bila upletena u onodobna politička nastojanja i djelovanja. Svakako je to područje ubuduće nužno jačih istraživanja hrvatskog srednjovjekovlja.

¹⁹ Prema ondašnjim načelima: R. FOLZ, *L'Idée d'Empire en Occidental du Ve au XIVe siècle*, Paris, 1952. Inače novi odnos samostana i biskupija kao određeni prevrat: sredinom stoljeća bilježi gotovo sva Europa, jače zemlje bliske podneblju Italije: G. SERGI, *La chiesa ed il potere politico*, *Storia d'Italia - Annali* 9/1, Torino, 1986., 88 i d.

²⁰ I. OSTOJIĆ, 1965., razlažući povijest samostana istuče da ga nazivahu *episcoporum seminarium*: smatrahu rasadištem *sanctorum et preclarissimorum virorum*. Vidi i: D. FARLATI, V., 617. Usp.: R. KATIČIĆ, 1998., 473-476.

²¹ D. FARLATI, III., 128-131. Za petnaestak godina Lovrina biskupovanja u Osoru nema znatnijih podataka osim osnovnog navoda da je *nobilis genere natus*. ISTO, V/1775., 195. Budući da su redovnici običajno uzimali i druga imena po suvremenim naputama, slovesno se pripisati ne odražava li i Lovrino ime obnovu siavljenja još u kasnoantičkoj Dalmaciji često s podizanjem svetišta tog titulara čašćenog prvomučenika kršćanstva.

U tim i takvim okolnostima, zacijelo prema osobnim zaslugama, ali i pod pritiskom stanja u crkvenom životu pokrajine, Lovre je godine 1060. unaprijeđen za nadbiskupa u Splitu.²² Kao takav izravno se spominje u zapisima o osnutku ili darivanju desetak samostana diljem primorja nad kojim se protezalo vrhovništvo njegove katedre. Podatci o tome posredno svjedoče učvršćivanje jedinstva pokrajinske Crkve koja se, suglasno svoj ondašnjoj Europi, oslanja na duhovno i životno najsrednije, moralno uzorne te u svakom pogledu učinkovite redovničke snage i ćelije. S naslovom primasa Dalmacije očito je pak njihov poglavar djelovao i kao "veliki opat", te nema sumnje o Lovrinom osobnom prihvaćanju i provođenju smjernica Reforme koja posvuda u prvoj fazi bijaše posredovana poglavito iz samostana.²³ Najvjerojatnije stoga, što im namjenjivahu ulogu rasadišta vjere pročišćene od svih opterećujućih zaostataka iz prošlosti (s kojima će se sukobiti splitski crkveni sabori), ujedno ih smatrahu jamcima koliko duhovne toliko i društvene stabilnosti, dolazi do njihova umnažanja uz svesrdnu podršku vlasti.

U okrilju samostansko-redovničkih ustanova i snagâ velika Crkvena reforma je i zasnovana s onu stranu Alpi. Na istočnome pak Jadranu našla je osobito pogodno polje uzdizanja s obzirom na uzmicanje Bizanta, dok u davnini bijaše uobičajeno jačanje crkvenih sustava poglavito pri lomovima onih društveno-političkih. Tako je i drevna vjerska institucija iz Rima - slutimo - dokazivala svoja gotovo nepromjenjiva svojstva, ali i ulogu stabilnog uzdržavatelja civilizacijskog napretka. Stoga se Reforma, noseći obećanja bitnih poboljšanja svekolikog života, proširila poput vala zadojivši razvojnim svojim mijenama poimanja Svetoga grada,²⁴ za hrvatsko podneblje tada jedino važnoga. Najjače je, posve razumljivo, podržavatelje našla među ljudima sraslima s monaškim duhom, tj. crkvenim učenjima najprivrženijim benediktincima, koji preuzimaju i više časti i dužnosti u sve cjelovitijoj Crkvi ostajući međusobno vrlo povezani kao poklonici, pače i odlični sprovoditelji istih svjetonazora.²⁵ Zato nam i valja rasvijetliti tko je sadržajno, po svojem povijesnom uobličanju i životnoj ulozi u Dalmaciji mogao i morao utjeloviti te djelotvorno povezati većinu bitnih povijesnih tijekova i nastojanja.

No prethodno moramo znati kako su onda s općim ciljem uspostave moralne čistoće u krilu univerzalne crkve svi prema nakanama papinske kurije, težili vraćanju stare slike svijeta: one iz apostolskih vremena kojoj je vrhunski cilj bio idealno jedinstvo vjere i države.²⁶ Na to se, proizlazeći iz

Lik kralja na pluteju iz Petersberga kod Fulde, 11/12. stoljeće.

²² Prema Životu Sv. Ivana (F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., 568-572) naslućuje se imenovanje Lovre ali i biskupa sufragana u Osornu, Zadru i Krku te posebice Trogiru kao posljedica borbe papinih pristaša protiv antirimskih struja i grupa u Dalmaciji. Potom još i G. NOVAK, *Povijest Splita I*, 1978., cjelovitije daje osvrt na njegovo djelovanje u odjeljku "Nadbiskup Lovro", 79-83.

²³ Usp.: A. FLIGHE, *Réforme grégorienne*, Louvain, 1924.; C. VIOLANTE, Il monachesimo cluniacense di fronte al mondo politico ed ecclesiastico, *Atti del II Convegno del Centro di studi sulla spiritualità medioevale*, Todi, 1960., 153-242. I još šire: ISTI, *L'età della Riforma della chiesa in Italia I*, 1959., 70 i d.

²⁴ Općenitije: E. D. THEISEDER, *L'idea imperiale di Roma nella tradizione del Medio Evo*, Milano, 1942. P. IGNEO, Studi sull'età Gregoriana, *Studi storici per Medio Evo 40-41*, Roma, 1960. C. MICCOLI, "Chiesa gregoriana", *Ricerche sulla Riforma del secolo 11*, Firenze, 1966.

²⁵ Te su prilike svojstvene čitavoj ondašnjoj Europi, a iz preimenovanja redovnika u biskupe jedno je od počela uspjeha Reforme. Usp. *Atti del III. Convegno di storia della chiesa in Italia "Vescovi e diocesi in Italia del Medio Evo IX-XII. sec"*, Padova, 1964. K tome se radi boljeg razumijevanja Lovrina položaja u Dalmaciji može dodati kako su diljem Europe u okviru Svetog rimskog carstva biskupi dosezali moć i ugled koji čine svojevrsni oblik plemstva. Usp.: M. PARISE, Les évêques et la noblesse, *Chiesa e mondo feudale nei secoli X-XII, Miscelanea del Centro di studi medioevali XIV*, Mendola, 1995., 73 i d.

²⁶ O tome: W. ULLMAN, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*, London, 1955. P. E. SCHRAMM, *Kaiser, Rom und Renessance*, prev. raj. ISTI, *Kaiser, Koenige und Papste IV*, Stuttgart, 1960., cap. C, pozivom na nama najzanimljivije Hildebrandove teze o

Lik kralja na drugom pluteju iz Petersberga kod Fulde. 11/12. stoljeće

životnih stanja i potreba, nadovezivala ili je u pozadini stajala teza " *Renovatio imperium romanum = Renovatio ecclesiae romanae* ", ili obrnuto.²⁷ Polazeći od nje, važeće za svekoliko latinsko podneblje, mogli bismo potanje rasvijetliti i odvijanje na tlu Dalmacije u granicama bizantske teme koju je itekako ugrozio raskid unutar jedinstvene Crkve sredinom šestog desetljeća. S druge je strane - prema opće prihvaćenome mišljenju - hrvatska država posegnula za istim prostorima pod vodstvom kralja Petra Krešimira IV. Širenje njegova *regnuma* neminovno je u traženju ravnoteža srednjovjekovne zbilje snažilo i dalmatinski *sacerdotium*, jer ta dva pola bijahu onda u nipošto slučajnim međuovisnostima. Dapače, izgleda da je ovaj kralj smjenjujući prežitke prijašnjeg poretka, državnu novu vlast učvršćivao posredstvom biskupija i samostana, ponajprije onih iz dotadašnjih utočišta bizantske nazočnosti. Još su i reformska strujanja sa Zapada, najizravnije vodeći obnovi, čak preporodu svekolikog života, prvenstvo dali osamostalivanju Crkve. Vidi se to iz većine ondašnjih zapisa s nizom zasvjedočenja kako u tijek njezina razvoja uvi: gotovo sva ondašnjoj društvenoj svijesti važna pa stoga i pozabilježena zbivanja.²⁸

U nedostatku narativnih izvora iz samog razdoblja, moguće je i iz sačuvanih listina (čak bez obzira u kojem su obliku sačuvani, kao izvornici ili prijepisi) nazrijeti niz podataka ; naizgled sporednih u dosadašnjim ispitivanjima, ali ovdje uputnih jer pomažu razumijevanju sadržajnih osnova umjetničkog stvaralaštva.

Znajući tako da se veliki raskol, koji Dalmaciju posve ostavlja Zapadu, zgodio sukobom papinskog poslanstva i carske stolice u Konstantinopolisu, više nego znakovitim se čini dolazak na istočni Jadran opata Majnarda. On je, naime, kao jedan od prvih papinih pouzdanika, svega nekoliko godina prije bio imenovan u malobrojno poslanstvo koje je pred bizantskim carem imalo zadatak obraniti cjelovitost kršćanskog svijeta.²⁹ Zalagalo se, između ostaloga, za vjernost apostolskoj predaji i samosvojnosti kulture u jedinstvu drevnoga kršćanstva, čemu više na tamošnjem dvoru, poglavito među vjerskim poglavarima, ne bijaše razumijevanja. Nije baš jasno zašto učeni opat nije pošao s ostalima na taj uzaludni put, ali je sigurno bio sposoban u istome smislu djelovati na izloženome pribalkanskom terenu. Sređivanje ovdašnjih stanja očito bijaše povjereno pravoj osobi: opatu koji stvara novi - bitno čvršći poredak, sprovodeći opća načela vladanja prodorne Crkve suočene s mogućnošću raspada sustava na kojima se zasnivala. U tom smislu ubrzo je u Dalmaciji nastupio kao presuditelj samome kralju pa i ovrhovitelj nekih darovnica u korist samostana, pouzdano najpoletnijih tijela duhovnog i društvenog života. Vrlo vjerojatno je pod njegovom paskom izvršeno i postavljanje novih biskupa, u jednome valu ne samo u Splitu i Osoru (što je uvjetovano Lovrinim premještajem), nego i u Zadru te Krku, posebice pak u Trogiru gdje mladi Ivan, združen s nadbiskupom, postaje jednim od stjegonoša Reforme s kojom se pronose opća sređivanja pravnog života.

nadmoci crkve: T. M. PARKER, The Medieval Origins of a Church as a "Societas Perfecta", *Miscelanea Hist. Ecclesiasticae Congr., Stocholm, 1960., Louvain, 1961., 23-31.*

²⁷ O tome pregledno: Kaisertum und Papstum, *Teologische Realenzyklopädie 17*, Berlin, 1988., c 3/4. 528-532, kao i sintezno D. MERTENS, *Il pensiero politico medievale*, Bologna, 1996.

²⁸ Primjerice uz motive na koje upozorava F. Šišić, vidi bilj. 56. - više pokušaja dokidanja privatnih crkava vjerojatno pod pritiskom klera i u svrhu jačanja središnje vjerske ustanove: CD I/120, 122, 124, i d., kao pojava zamjetna diljem Dalmacije a suglasna općim putanjama reformne Crkve (usp. H. JEDIN, 1971.).

Začudo zanemarene činjenice o Majnardovim službama, dakle, dopuštaju nam naslutiti puni zalag njegove uloge u zemlji gdje vjerojatno još postojahu prežitci istočnorimske uprave, dok je sav život pokrajine smjerom začete Reforme trebalo podvesti Rimu. Taj se - kako rekosmo - žilavo držao načela o bezpogovornoj istovjetnosti obnove latinskog carstva i katoličke crkve uz osamostaljivanje potpunih svojih prava i povlastica na planu vjerskog života. Zato su nam krajnje uputna sva legatova javljanja, koliko s Lovrom toliko i s Petrom Krešimirom u protoku treće četvrtine 11. stoljeća s gustim nizom pratećih pojava, kojima ne možemo uvijek istumačiti uzroke i posljedice.³⁰ Tek s obzirom na ukupnu priključenost njihovih nosilaca matiči reformskih zbivanja, sva događanja iz domaće povijesti dobivaju opet na važnosti, pogotovo kad ih gledamo u tijesnoj ovisnosti o onim vanjskima mada imaju svoje osobite izražajnosti.

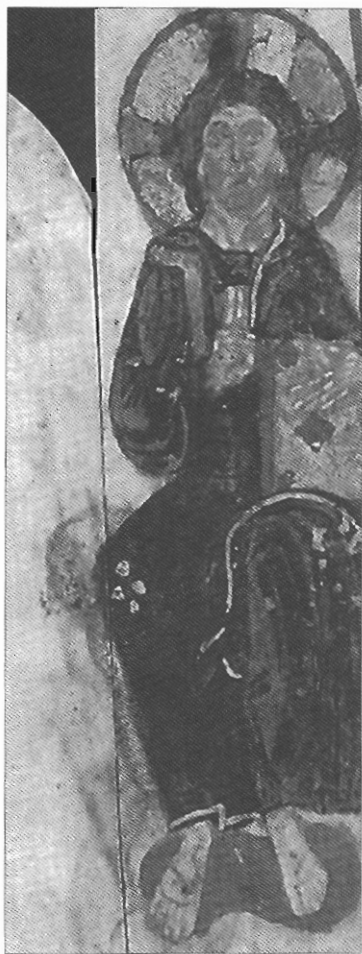
U nemogućnosti punijeg ovladavanja kulturološkom slikom razdoblja, primorani smo početi osvjetljavanju ličnosti koje uistinu nose većinu događanja. Lovre Dalmatinac, tijekom svojeg četrdesetogodišnjeg obnašanja časne dužnosti (+1099.) bijaše najzdušniji nosilac istosmjerne politike, nepokolebiv u poštivanju hijerarhije u svemu uzorne duhovne vlasti. Zastupajući misao voditeljicu o univerzalnome primatu svoje ustanove, bio je primjer modernog dužnosnika koji iznad svega održava njezinu moć u prostoru gdje baš tada, uz pojave pokreta usmjerenih podržavanju crkvenog rascjepa, bijaše izostala bilo koja druga cjelovita uprava ili centralna vlast. Kako i u kojoj mjeri je on sam to uspio nadomjestiti, ako ne i formalno zamijeniti,³¹ dokazuju njegova povijesno provjerljiva ponašanja.

Nadbiskup Lovre bijaše nazočan većini važnih događanja duž Dalmacije, posvjedočujući svoju duhovnu jurisdikciju s potporom i podrškom apostolske stolice gotovo tijekom čitave druge polovice 11. stoljeća. Izravno je sudjelovao na vjerskim skupovima i predsjedao rješavanju važnih pitanja iz ukupnog života. Poznavao je svjetovne dostojanstvenike, savjetovao moćne

²⁹ U pregledu zbivanja koja prate raskol Crkve, glede nama zanimljive Majnardove osobe valja spomenuti da je s Humbertom kardinalom Silva Candide, vodom poslanstva u Konstantinopolis, sudjelovao 1058. godine u Monte Cassinu na proglašenju opata Deziderija kojeg ćemo još dosta spominjati, a 1063. godine boravio sa znamenitim sv. Petrom Damjanijem te dakonom Petrom, najodličnijim benediktinskim ljetopiscem koji o svima posebno piše, da bi Gebizona - papinskog legata pri krunjenju Zvonimira, isticao zbog vrline (*Liber de viribus illustris cassinenses I*, 718, 737; III. 27, 48) Maynard je pak - prema istim izvorima - kasnije imenovan kardinalom južnih pokrajina, uključujući Benevento, i bio u vezi s Teuzom, biskupom Orvieta, koji je opet papinski izaslanik u hrvatskim i ugarskim krajevima. Sve to govori da je politički program prema istočnojadranskim prostorima bio voden sustavno i cjelovito osmišljen od grupe vodećih crkvenjaka, zacijelo upućenih u bitna stanja, a bliskih papama koji i niču iz tih redova, te se važnost odnosa naše zemlje s rečenim središtima raskriva u najboljim svjetlima.

³⁰ U našim listinama Majnard se javlja od veljače 1059. kao *apocrisario sanctae romanae ecclesiae*, poslan od *sanctissimo papae* Nikole II., a (njegov je sljedbenik Teuzo 1060. godine *apostolicae sedis apocrisarius*. M. RAČKI, *Documenta*, 40, 45 i dr., dok povjesnica piše: da je malo prije iz Tana doplovio u Biograd, što na svoj način otkriva da ga je prvenstveno zanimao dodir s kraljem pred kojim se, čini se - V. FORETIĆ, 1969. - odmah pojavljuje kao sudac u privatno-pravnim pitanjima. Isto se ponavlja i s njegovim sljedbenikom 1063. godine, što pokazuje da su težnje za posezanjem Rima spram Dalmaciji, ujedno i okretanje Hrvatskoj nedvojbene, vodene sustavno osmišljenim načinima poglavito političkog ponašanja.

³¹ Zato hrvatski povjesničari opravdano govore o "Lovrinjoj vladavini" - pitanje razlaže: L. MARGETIĆ, Biljeske o međunarodnom položaju Zvonimirove Hrvatske. *Zbor. "Zvonimir"*, 1997., 1-22. To, uostalom, ističe i sam nadbiskup na svojem sarkofagu u poznatom epitafu *...quam ego dum rexi...* koji uz prijevod analizira Ž. RAPANIĆ, 1987. 145-146, pa je očito da odgovara programskim načelima nadbiskupova djelovanja jer *srednjovjekovni dub i sadržaj odijev u antičko rubo* - kako veli R. KATIČIĆ, *Zbor. "Zvonimir"*, 1997., 41-42, opravdano proglašavajući Lovru prvim poznatim promicateljem literarnih nastojanja u našim krajevima.

Pantokrator, minijatura u Rapskom evanđelistaru, 11. stoljeće.

pojedince i raspolagao posjedima nadbiskupije.³² Dočekivao je i pratio papinske poklisare, pozivao braću s one strane Jadrana radi učvršćivanja crkvenih ustanova, te je bezuvjetno održavao veze sa suvremenim duhovnim tečevinama i kulturnim gibanjima. Nadalje, učio je naraštaje samostanaca, bio strog sudac podređenima, a prijateljevao s biskupima od kojih neke posvetiše,³³ te je djelatnošću nadišao sve suvremenike u domovini. U sjedištu svoje metropole sa svrhom sređivanja rimske liturgije zalagao se osobno za umjetničku opremu svetišta potičući i neke kulturno važne poduhvate.³⁴ Više je nego sigurno, iako bez izravnih potvrda, da je u te svrhe dobavljao i umjetnički opremljene latinske knjige iz središnjih mjesta ondašnje njihove proizvodnje. Može se tako, slijedom svestranijeg očitavanja izuzetno značajnog reljefa slobodno kazati da mu je pojava, prema onome kako smo ga očitali u prostoru metropolijskoga grada, također omogućena Lovrinim djelovanjem.

Zacijelo poduzetan po prirodi, trijezan i samosvijestan, često je on putovao također poput ondašnjih vladara, pa je pouzdano sretao hrvatskoga kralja. Bili su zajedno na najsvečanijim činima posveta crkava i utemeljenja samostana što se, uostalom, uopće nije ni smjelo obaviti bez njihove nazočnosti. Na odnose i veze s područnim vladarima posebno se dalje osvrćemo jer iz toga - nipošto nasumice - izvlačimo znatnije zaključke.³⁵ Među prvima je uspješnost zalaganja nadbiskupa Lovre da eklezijastički poredak izgleda kao stvar zakona, nalikujući organizaciji države, dok iznad svega stoji Božji sud, koji on učinkovito i pravedno zastupa. Od toga doba, uostalom, biskupi u Dalmaciji postaju oni koji znatan dio svojeg javnog poslovanja posvećuju uredovanjima oko pravnih pitanja i problema. U prvome jeku preobrazbi s kojima se očekivalo i pripremalo drugo tisućljeće Kristove ere, taj je sud prema sveeuropskom običaju bio još povjeravan svjetovnome vladaru, pa ni Lovre nije mogao prijeći svoje ovlasti. Prema tome neće biti pogrešno smatrati da mu poimanje nad teritorijem njegove

³² I. OSTOJIC, 1965. - u indeksu pregledno s pozivom na izvore i stariju literaturu. U tom smislu Lovna je uloga gotovo sukladna onima velikog Odonu iz Clunyja (vidi: R. W. SOUTHERN, *The Making of the Middle Ages*, 1953., 158-159, ili Deziderija iz Monte Cassina: H. E. COWDREY, 1986.), dok se posvuda zalaže za uspostavu monastičkog duha. O tome zaključuje već K. S. DRAGANOVIĆ, u *Zbor. Arte Sacra della Croazia*, Roma, 1943., 203.: *arcivescovo Lorenzo, sostenitore delle idee di rinovazione di Nicolo II e di Gregorio VII e il più importante personaggio di Regno del Pietro Kresimiro IV e Demetro Zvonimiro i quali gli aiutano in tutto.*

³³ I. OSTOJIC, 1965, II. 320 i d., posebice u splitskim samostanima Sv. Stjepana i Sv. Benedikta, što je sukladno općem ondašnjem podržavanju reformiranih samostana s položaja biskupa (usp. C. TABACCO, *Vescovi e monasteri, Il monachesimo e la riforma ecclesiastica 1049-1122.*, Milano, 1971., 105 i d.) Osim početnih posve nerasvijeđenih, ali nedvojbeno važnih veza s Osorom: sv. Romuald i sv. Gaudencije, važni su i dodiri sa suvremenim mu biskupom Trogira, Ivanom Lirsinijem, proglašenim blaženim (M. IVANIŠEVIĆ, *Sveti Ivan trogirski biskup, Croatica Christiana periodica 5/1980.*). Bitno je za uvid u opća stanja da prvih godina vrši smjenu više biskupa. Inače I. OSTOJIC, I, 144, bilježi zapise koji svjedoče jačinu Lovrina autoriteta počevši od priče da bijaše rođak sv. Gaudencija do ponavlnog tituliranja sa *Sanctus Laurentius* u kasnijim izvorima, što se bez službenog priznanja nije privelo istinskoj beatizaciji.

³⁴ O tome izvještava Toma Arhidakon u 13. stoljeću: *Kronika*, 1977., 47-78, donoseći podatak da je slao umjetnike na školovanje u Anatoliju, obogatio riznicu katedrale (uistinu se u inventaru riznice iz 1334. godine navodi *Crucem argenteam deauratam quam dedit Laurentius Archiepisc.*, D. FARLATTI, III, 317) i brinuo za glazbu, a za sastavljanje, odnosno jezičko dotjerivanje životopisa lokalnih svetih zaštitnika i mučenika doveo učenog Adama Panžanina. Temeljiti komentar daje R. KATIČIĆ, 1998., 531-532, usp. i Ž. RAPANIĆ, *Sveti Dujam*, Split, 1996., gl. V. U tome činu, možda, treba vidjeti čovjeka historografski angažiranog u reformske svrhe na način koji je, s druge strane, uz pogodnu društvenu klimu potaknuo stvaranje reljefa *rex iustus* pozivom na stvarno povijesno stanje.

³⁵ Usp. I. FISKOVIĆ, 1997., *HAM/3*, 197-209. U pozadini ključan je podatak da je u doba Petra Krešimira IV. utemeljeno petnaestak benediktinskih samostana. I. OSTOJIC, I, 84-85, što samo po sebi znači takav podsticaj umjetničkim granama vezanim uz njihovo oblikovanje i opremanje kakav se njetko uopće u hrvatskoj prošlosti odigrao. Ostaje, naime, istina da hrvatska zemlja potom lišena kraljevskih umjetničkih naredbi, ostavši izvan prohtjeva tih razina, zauvijek nikad više - gledano u razmjerima onog doba i prostora nije dostigla stvaralačke dimenzije iz Krešimirove vladavine.

vjerske utjecajnosti nadležnoga kralja kao *Rex iudex* bijaše gotovo prirodno, nipošto zazorno.

Pronosio je, dakle, ideju stapanja *sacerdotiuma i regnuma* što općenito bijaše smisao vjerskog djelovanja u njegovo vrijeme, krajnje sukladno stremljenjima i stečevinama prvotnog odvijanja crkvene Reforme.³⁶ Mogli bismo tome dodati da ju je on s napretkom svojega čitko označenog djelovanja podizao na viši stupanj, pogotovu zato što je nužno nadvladavao i preostatke bizantskih utjecaja u području. Osobito mu je dostojanstvo davalo mjesto stolovanja, ne samo Split sa svojim crkveno-vjerskim predajama i značenjima, nego i sama biskupska palača koju je poput prethodnika uživao smještenu među nekoć najraskošnijim carskim odajama.³⁷ To već kao pojava svjedoči visoki ugled crkvenih glavara grada u srcu Dalmacije dokazujući da su na svoj način polagali prava na preuzimanje položaja, time i uloge najmoćnijih činitelja urbanog života, možda stvarno i političkih gospodara urbanih zajednica kao što bijaše i na sučelnim obalama. Sukladno tome, upravo je Lovre kao poglavar metropolije, koja objedinjuje i osuvremenjuje eklezijastičke sadržaje u podneblju, dao i legalitet vladarima s kojima se javljao bivajući im svojevrsnim "duhovnim ocem". S druge strane, čini se da je on bio zaslužan što je u gradu njegove kurije najdublje usađen kult sv. Petra sa slojevitim posljedicama koje će se izraziti u nazivu važne urbane četvrti, sadržajima srednjovjekovne skulpture na stolnici itd. (sve do imena današnje konkatedrale). Zacijelo je, dakle, uz povremenu potporu papinih izaslanika bio glavni oslonac i ključna osoba reformnih posezanja ili djelovanja, te se na tom putu - kako ćemo vidjeti - nužno združio s državno-političkim vrhovima, odnosno osobama na zakonositim mjestima.

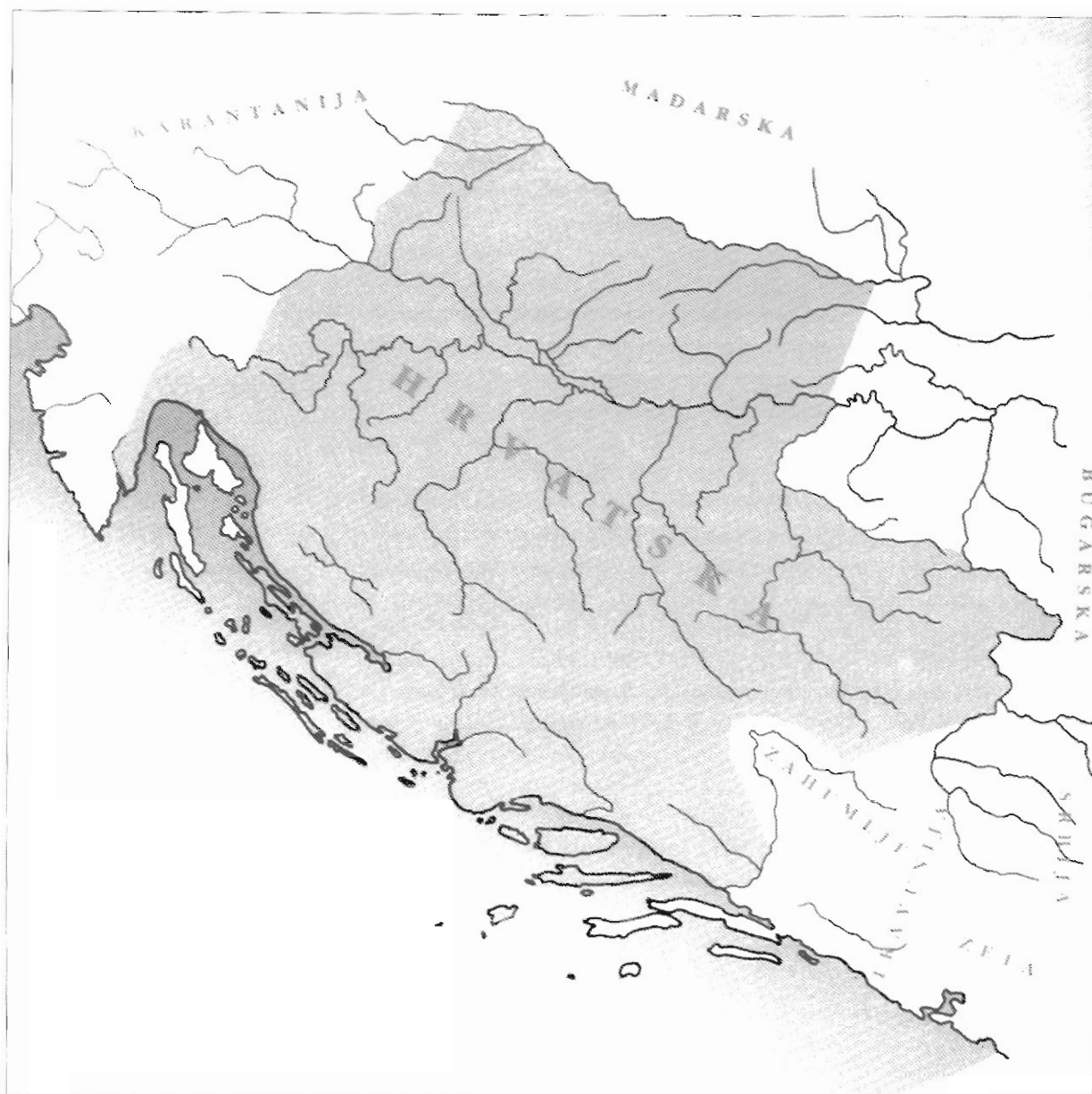
Preplitanje prethodno prorađenih podataka uz spominjanje za svu povijest ključnih osoba, govori o intenzitetu života na tlu Dalmacije u vrijeme proboja reformskih shvaćanja i naputa. Nadasve vođena s njima, prva su se desetljeća druge polovice 11. stoljeća pokazala u stvaralačkim dimenzijama zamašnjima od prosjeka dugog trajanja provincijalnog života. Budući da je među odlučnim pojavama u početku borbe za moralnu obnovu (uz isticanje samostanske uzoritosti pa i umnažanje mjesta gdje se ona primjerno ostvarivala) bilo povezivanje vjerskog i svjetovnog poretka,³⁸ svakako je znakovito uplitanje nositelja potonjega. Uloga splitske nadbiskupije kao žarišta moći i bogatstva već je pojašnjena, te preostaje dokučiti odnose s vladarom na kojeg je ona mogla računati, povezati se u ideološkoj slozi kakva se tada očekivala.

Hrvatsku je krunu nad prostorom kojem ovdašnja država bijaše nadležna oko 1058. godine (dakle usporedno s nastupom pape Nikole II. i opata Deziderija te nadbiskupa Lovre!) dobio Petar Krešimir IV., sin kralja Stjepana

³⁶ T. KEMPF, Unutrašnji pokret kršćanskog zapada u vrijeme reforme. *Regnum i sacerdotium, Velika povijest crkve III/1*, ed. H. JEDIN, 1971., pogl. 49-50. Svi tekstovi potvrđuju da njihovo povezivanje tvori idealno jedinstvo *Civitas Dei*. G. LADNER, Aspects of Medieval Thought on Church and State, *Revue Politique IX/1947.*, 407. i d., usp: K. HALLINGER, Progressi e problemi della ricerca sulla riforma greggoriana, *Settimane di studio IV*, Spoleto, 1957.

³⁷ Smjestivši se jugoistočno od stolne crkve (L. KATIĆ, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split, 1993., 319 i d.) već je u ranom srednjem vijeku zauzimala veći dio jedne četvrtine Dioklecijanove palače sa prvobitnim carskim stanovima. Nedavno su joj raspoznati i ranoromanički dijelovi prodirući u podzemne dijelove (tzv. nmske podrumne), a poznato je da je dopirala do glavne ulice sjeveroistočno od katedrale. Sveukupni njezin izuzetno složeni porudak može se donekle očitati po arhivskim izvodima: I. FISKOVIĆ, *Dalmatinski pristori i stari majstori*, Split, 1990., 145-147, vidi dalje bit. 75.

³⁸ Usp: T. M. PARKER, *Christianity and the State in the Light of History*, London, 1955., cap., VI. G. SORANZO i dr., *Chiesa e stato attraverso i secoli*, Milano, 1958., posebno G. M. SABINE, *Storia delle dottrine politiche*, Milano, 1979., cap. XII.

Politička karta Hrvatske u doba Petra Krešimira IV. (prema F. Šišću).

I. i Hicele, kćerke mletačkog dužda Petra II. Orseola.³⁹ O njemu većina naših povjesničara kazuje da bijaše "najznamenitiji hrvatski kralj" jer je proširio teritorij svoje vlasti više od ikogjeg drugog domaćeg dinasta. Najuspješnije je razbio geopolitičku stegnutost svoje zemlje i usmjerio unutrašnje prilike zamjernom napretku, čak uz opasnost jačanja oporbe iz redova okorjelih pristalica domaćih tradicija na raznim a nadasve vjerskim polima života. Tim shvatljivije i sam bijaše obuzet uspjehom do mjere da - kako se možda dade razlučiti - vrlo preuzetno za ono doba i podneblje, na većini isprava nije

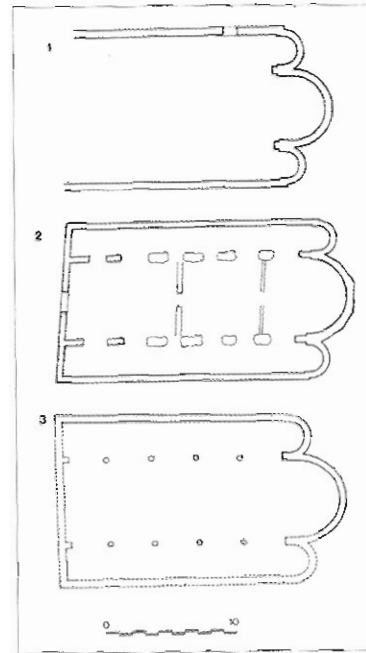
³⁹ F. ŠIŠĆ, 1925. pogl. IV, inače davši najpotpuniji kraljev životopis i u tom kontekstu - kako rekosmo - ističe splitski reljef (bilj. 48 u pogl. I, s tekstom na koji se odnosi) Uz općusvojeno genealoško stablo Trpimirovića, pretpostavlja opravdano da je rođen u Veneciji te imenovan po obojici svojih djedova: kao sin hrvatskoga kralja Stjepana I. po njegovu ocu Krešimiru, a stranom majke Hicele po njezinu ocu, duždu Petru Orseolu II. koji bijaše osvojio Dalmaciju vojnim pohodom 999. godine. Ovome se i nećak jednako zvaao kao sin kralja sv. Stjepana iz Ugarske, gdje se i sam bio okrunio 1041. doživjevši pet godina kasnije utamničenje i oslijepljenje. te je prihvatljivije ime izvoditi prema čuvenome pretku. Obiteljske veze raskriva u tom smislu i talijanska historiografija iako brka identitet oca našega kralja. u: *Storia di Venezia*, a c. di L. Cracco Ruggini I, 1972., 698, 791.

slavično ispisivao obiteljsko porijeklo. Štoviše, ističući da svoj položaj drži Božjom voljom, on ih prvi među hrvatskim vladarima počinje datirati po godinama osobne vladavine, kao što i jedini ističe u naslovu samo čast *Rexa* kao isključivog kralja sa svim povlasticama i obvezama.⁴⁰

S druge strane ostavio je isti Petar Krešimir tragove koji čvrsto dokazuju da je vodio računa o koljenima svojih preda, pa se u složenim odnosima s bitnim činiteljima ondašnjeg života u prostoru svojeg utjecaja - koliko naziremo - navlastito brinuo o mirenjima i ravnotežama među kojima se sam kao vladar ponajbolje snalazio.⁴¹ Ponijevši uz takva osvjedočavanja naslov "kralja Hrvatske i Dalmacije" u rječitim inačicama, lakše je ostvario poduzimanja od kojih neke već spomenusmo s naglaskom na činjenici da se u cilju učinkovitijeg stapanja zemlje s mnogostruko važnim dalmatinskim gradovima povezoao s latinskim episkopatom.⁴² Pa kad se zbroji što je sve na toj liniji poduzimao u javnosti, bez otezanja ćemo uočiti da naš reljef tome konceptijski odgovara, odnosno da nastavlja lanac odličnih kraljevih iskaza.

Politički naizgled najdalekosežnije, premda ostvareno već i prije, naime, bijaše uključivanje kraljeva utjecaja unutar obalnih gradova i stvarno obistinjanje cjeline " *regnuma Croatiae et Dalmatiae* ", što je - smatra se: opravdano i sa čitkim namjerama - Petar Krešimir IV. dosta isticao u svojem naslovu na mnogim listinama.⁴³ Diplomatička puka raščlamba njihovih stavaka ukazuje stupnjeve natprosječnog uzdizanja moći, koja se dotiče zarijelo većeg prostora negoli ga omeđuju mjesta sastavljanja tih isprava ili pak mjesta u njima navedena. Njihov sadržaj, doduše, ne zadire u pitanja života među zidinama,⁴⁴ pa se najdjelotvorniji put dodira čini onaj utiran posredstvom Crkve, što također podupire naše viđenje reljefa s bitnih strana. Premda se pritom, možda, izlažemo opasnostima poopćavanja, za potrebe povezivanja duha epohe i ikonografije nastojimo (slijedom dostupnih nam podataka) oplesti svestranije njegove podloge negoli nam nudi povijesno-umjetnička raščlamba.

Možemo se složiti da Krešimirova nazočnost s raznim krinkama bijaše u biskupskim malim stolnicama neosporiva, to značajnija što je on prvi iz na-

Tlocrti crkava iz doba kralja Petra Krešimira IV
 Sv. Petar u Osoru,
 Sv. Marija u Ninu
 Sv. Marija u Zadru,
 (I. Tenšek)

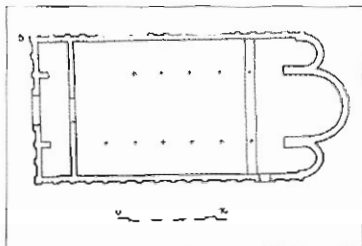
⁴⁰ Kako uz V. KLAIĆ, *Regnum Croatiae et Dalmatiae, Sveslavenski Zbornik*, Zagreb 1930., 79-89, ističu F. Šišić te J. Ferluga i dr. napomenom da se zastupnici bizantske vlasti na tim ispravama javljaju neredovito. Usp. F. RAČKI, *Documenta...*, 1058-1067. godine. Doc. 40, 41, 53, 57, itd. Ključnu ulogu u dokidanju bizantskog utjecaja u Dalmaciji Petru Krešimiru dodjeljuje i *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* - 14/1960., 33. K tome je više nego važno da Petar Krešimir IV. Jadran naziva *našim dalmatinskim morem*, osim navedenog: M. SUIĆ, *Mare Nostrum na Mediteranu, Pogledi 2. Split*, 1979., 79-89.

⁴¹ Vec je T. SMIČIKLAS, *Poviest Hrvatska I*, 1879., 244-247, naglasio kraljev *odgoj po italsku u mladosti najmješnijoj*, a iz ukupnog njegova životopisa očito je pak zalaganje za legalitet univerzalne crkve i suprotstavljanje stranoj sili u svojoj zemlji, što su načela vladavine na snazi upravo od Henrika II., u čitavoj Europi: H. JEDIN, 1971., 375-387. Uprito je, dakako, koliko je Petar Krešimir svojom okrenutošću crkvenim učiteljima i savjetnicima uopće bio svjestan tih podudarnosti, ali ih ne treba olako ni zanemariti u pretpostavljenoj raskrivaju idejnih srodnosti pojave rečenog cara i našega kralja s bjelodanim posljedicama.

⁴² To s pravom naglašava T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., 70 i d. A da je Petar Krešimir bio stvarni gospodar dalmatinskih gradova a ne samo zaštitnik poput svojih predaka, potvrđuje podatak o njegovu ubiranju 1/3 lučkih pristojbi za dobra kraljevske hrvatske kuće. Utoliko više vrijede naputci: N. BUDAČ, 1994., 43. *Od vladara koji su prije njega vladali Dalmacijom, Krešimir je bio mnogo prisutniji u gradovima. Napokon, i u udaljenom Osoru pjevali su mu laude, a u najromanskijem od svih otoka, Rabu, tražili su njegovo odobrenje za osnivanje samostana.*

⁴³ Vidi: CD - 1731. K tome i S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji II*, 1973., 425 i d. Petra Krešimira osvjedočuje prvim suverenim kraljem Hrvatske i Dalmacije jer se i označava vladarom jadranske obale u desetak isprava, bez obzira što se dvaput na njima imenuju i bizantski funkcionari.

⁴⁴ U tome, dakako, treba vidjeti promućurnost kraljeva mirenja s onim gradskim krugovima koji su tradicionalno imali ugled i autoritet, odnosno činili prvi patrijarat srastao s vlašću bez obzira na odlučnu privrženost stranoj sili i upravi. Potanje u nav.dj. N. BUDAČ, 1994. I. GOLDSTEIN, 1995. i dr.

Ruševine i tlocrt bazilike Sv. Ivana u Biogradu (J. Belošević).

rodne dinastije nedvojbeno zasjeđen kao njihov stvarni gospodar. Prvo je, doduše, slijedom prava svojih prethodnika to postigao u ime bizantskog cara, ali je - kako se drži - stvarno gospodstvo uspostavio potpunim odricanjem Romana IV Diogena od udaljenih krajeva istočnog Jadrana oko 1069. godine.⁴⁵ Međutim, gradovi duž obale bezuvjetno su već otprije bili u miru s kraljevskom lozom iz koje Petar Krešimir višestruko dokazivaše zdušno prozapadnjačku orijentaciju potpomaganjem snaga suprotstavljenih Bizantu čak izvan granica svoje zemlje.⁴⁶ Zbog toga ni svoje otvaranje prema njemu - predmnijevamo - gradsko stanovništvo nije osjećalo kao opasnost nego kao prirodnu korisnu vezu, a postupna uspostava političkog jedinstva ne bijaše ograničavajuća ni jednoj niti drugoj strani. U gradovima, uostalom, upravno najsređenija bijaše Crkva, odavno povezana s hrvatskom krunom, te je nova vladara prihvaćala lako po mnogim linijama ponašanja i životnih zanimanja. Čini se ipak da je zbog učvršćenja tih odnosa i svojeg položaja sam kralj vrlo oprezno postupao s posljednjim, više nego formalnim preostacima carske uprave na Jadranu⁴⁷. No nema sumnje da je na kormilu svoje države, netom uređivane uz stapanje onog što je imala od njegovih predaka i onog što je formalno pripadalo rečenoj stranoj sili, prionuo i vršenju zakonodavne svoje zadaće.

Zato je - po svemu izgleda - u znanosti i držano otvorenim pitanje o stvarnoj nazočnosti hrvatskoga kralja u životu gradskih općina na obali, posredno i mogućnost upisivanja lika regionalnog suverena na crkvenome spomeniku prvog reda. Upravo s obzirom na to mi se i pozivamo na uopćeni običaj onovremenih europskih vladara da ostavljaju osobne tragove u obredno im najvažnijim ili prisnijim svetištima. Donekle se na to nadovezuje i složeni, čini se promjenljiv odnos Petra Krešimira prema domaćoj crkvi, djelotvornoj uglavnom podalje od gradova u kojima odsjedahu biskupi na čelu i upravno učinkovitih ustanova, te na kvarnerskom otočju.⁴⁸ No, dok je mnogo toga na tom polju još neprotumačeno, cjelovitijem viđenju stanja pridonose važna likovna ostvarenja kao svjedočanstva povijesti koja se rijetko dovode u izravnu vezu s pisanim vrelima. Baš takva pak postoje ponajbolja u Zadru, skopčana s poduzimanjima najuglednijih pojedinaca iz svjetovne uprave grada, što je osobito znakovito za prvo razdoblje romanike. Tim više preostaje vjerovati da je i reljef s kraljem nastao u sjeni djelovanja nadbiskupa Lovre, a u suglasju s nastojanjima političkog vladara područja.

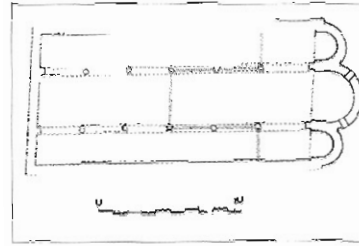
⁴⁵ Vidi G. OSTROGORSKI, 1959., 317 i d. u poglavljima pod naslovom: *Prevlad civilnog plemstva - Opadanje vizantiskog državnog sistema* - piše o pojavama što se prenose na pitanja dogme i liturgije, pa je posve razumljivo nastojanje za raščišćavanjem prilika u carskoj Dalmaciji o čemu inače izvori sasvim šute. usp. J. FERLUGA, nav. mj.

⁴⁶ Kralj Petar Krešimir IV., naime, potpomaže vojno Bugare 1072. godine - o tome posebno: F. ŠTIŠIĆ, 1925., 503, a izrijeком *da se oslobode bizantskog jarma*: S. ANTOLJAK, 1994., 50. - Usp.: M. BRANDT, 1980., 462, 514 i d.

⁴⁷ U potvrdu tome, naime, gdjekad se protokolarno navode carevi prema starome običaju ili se daje prednost nositeljima carske uprave na Jadranu u nekim ispravama. Ujedno je važno kako Petar Krešimir tvrdi da su od njegova pradjeda hrvatske vladare nasljeđivali sinovi: F. RAČKI, *Documenta*, 62, 72, pa se on svojih praroditelja također sjeća u darovnicama crkvi za spokoj svoje i njihove duše: ISTO, 90. Vidi: I. GOLDSTEIN, 1995. 248 i dr., što sve uz osvjetljenje njegove samosvijesti podupire i ulogu vladara koji će prelomiti dugotrajna stanja.

⁴⁸ O tome: M. BARADA, *Episcopus Chroaotensis, Croatia Sacra I*, 1931., 161-215. M. PEROJEVIĆ, *Ninski biskup u povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, 1939., te novije: F. ŠANJEK, *Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20 st.)*, Zagreb, 1991., 61 i d. Međutim će se ta zapletena problematika vjerojatno rješavati slijedom naznaka: R. KAVIČIĆ, 1998., 561 i d. U svakom slučaju, s obzirom na prilike političkog i crkvenog života koje znače opći razvojni polet, ostaje bitno da se šezdesetih godina poslije tisućite biskup Rajnerije naslovljuje kao *hrvatski biskup* - F. RAČKI, *Dokumenta*, 65-66, te se zaključuje da to mjesto drži kao kraljevski ili dvorski pouzdanik: F. RAČKI, *Nutarnje stanje...*, *Rad JAZU* 79, 143.

Uistinu je Petar Krešimir IV. kao "obnovitelj države" svoj pristup moru jasno označio smještanjem prijestolnice u Biograd koji novoutemeljen na samoj obali ne bijaše podložan staroj vlasti, kao i dodjelom kraljevske povelje Šibeniku što baš tada izrasta u urbani organizam pa ne osjeća pritisak starijeg sustava. Posebno je pak dokazivo Krešimirovo posjedovanje pojedinih manjih otoka koje kao krunsko dobro dariva samostanima, a u prostoru koji se prije smatrao bizantskim.⁴⁹ Inače hrvatski kralj bijaše rodbinski povezan sa tadašnjim svjetovnim glavarima u Zadru kao tradicionalnom središtu pravnog ustroja urbanih općina, što je jamčilo dublje zbližavanje s njihovim društvenim zajednicama. Suvišno bi, nadalje, bilo isticati kako i koliko to bijaše od obostrane koristi. Nastojeći je obistiniti, naslovnik je dalmatinsko-hrvatskoga kraljevstva sveukupnim ponašanjem otpočeo sjedinjavanje obale i zaleda u etnokulturnu cjelinu,⁵⁰ neodvojivu od ondašnjih zapadnjačkih stečevina. Upravo suglasno tome može se vrednovati i pojava reljefa regalne tematike koja je u to doba zadirala i u opremu svetišta sa pojedinačno zanimljivim premda neredovito proučenim zasvjedočenjima. Štoviše, pronalaženje srodnosti oblika na izabranim djelima ne samo figuralne umjetnosti nego i arhitekture vezanima uz kraljevo ime, s pojedinicima od Venecije do Ugarske (dakle na točkama koja tada postaju dinastički povezane) vjerojatno odaje i njegov osobni ulog u sklopovima umrežavanja Hrvatske u međunarodna kultura posezanja.

Bazilika Sv. Petra u Draži na Rabu.

Povrh svega je zakoniti narodni kralj, od istraživača prozvan Velikim, njegovao uzorito dobre odnose s upravom znatno cjeovitije, na ovome tlu zapravo najkompaktnije ustanove: Dalmatinsko-hrvatske crkve, razgranate iz svojeg splitskog sjedišta. Unatoč njezinoj moći čak se nije sustezao iskazati svoj utjecaj nad njezinim podružnicama, gdjekad u tom smislu naglasiti oznake kraljevske neovisnosti o papinskoj vlasti.⁵¹ Čini se da je u njoj našao otpočetak glavnu podršku za svoja posezanja na Dalmaciju, jer se u sjeni općih borbi za prevlast na Zapadu kao čovjek s juga opredijelio za Rim te zauzvrat dobio međunarodno pravno priznanje državnoj tvorevini koju je gradio.⁵² Na točkama koje je ona novoobuhvatila, uostalom, crkvena zajednica bijaše najčvršće ustrojena, jedina sposobna za dijalog na tim razinama, a sredena uprava je svih ponajviše tištila. Poradi toga kao i zbog osobnog kulturnog usmjerenja, Petar Krešimir IV. je donekle zanemario vezu dinastije sa svećenstvom iz kopnenih krajina i središta, što je - čini se - razbudilo neke nemire ali nije ostavilo dublje posljedice za jedinstvo države. Punom riječju, pod njime i s njime dostignut je zenit hrvatske države i ranosrednjovjekovne kulture, povlačeći za sobom i ponajbolje umjetničke dosege.

⁴⁹ Za darivanje otoka vidi: F. RAČKI, *Documenta*, 48, 55 i dr. Tome dodaje i F. ŠIŠIĆ, 1925., 503 da je samostane oslobađao poreza po napatcima prihvaćanih reformskih gibanja iz Rima

⁵⁰ Usp.: T. RAUKAR, 1997., 44-47, s jezerovitim objašnjenjem naravi Krešimirove politike i vlasti.

⁵¹ Na izričaje te neovisnosti upozorava T. RAUKAR, 1997.; također i N. BUĐAK, 1994. iz istih podataka izvodi *odsutnost pomiznosti* kod kralja nesumnjivo sklonog veličanju svoje moći. Stoga uz božanski izvor vlasti on iznimno navodi i onaj ljudski, svojeg oca i djeda: G. NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije, Vjesnik Kraljevskog državnog arhiva u Zagrebu II*, 1926., 150.

⁵² R. HORVAT, *Povjest Hrvatske I*, 1924., 54-55, naglašava *moćnost toga tek nakon izumrca makedonske dinastije 1056. pa donekle čak i slabošću srpske države koja se iza smrti Stjepana Vojislava 1051. godine također raspala u više dijelova, te Petar Krešimir postade obnoviteljem države koja je opet ojačala pomorskom i kopnenom svojom silom. Najbolje to osjeća sam kralj koj ninskom poveljom 1069. godine ističe da Hrvatskom i Dalmacijom vlada Mlošču Božjom, tj. posve neovisno. Može se naglasiti da povelje zadarskim samostanima: J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, *CD I*, 1967. Dok. 82 te 74, iskazuju kako je biskupe obalnih gradova držao podanicima *svojeg kraljevstva**

Unutrašnjost i začelje crkve Sv. Petra u Draži na Rabu.

Sve su to važne pretpostavke ostvarenju reljefa kako smo ga očitali u idejnome zametku i povijesnome značenju, da bi se založili i vremenski ga označiti vladavinom Petra Krešimira. Ova je u svakom sloju oprimirivala pozitivna gibanja od uspostave i stjecanja političkog jedinstva do poticanja umjetničkog stvaralaštva, sve uz snažno priznavanje Rima a na uštrb nazočnosti Bizanta. Uz svekoliko kraljevo priklanjanje crkvenoj Reformi kao mogućoj okosnici i njegova upravljanja,⁵³ stječe se i uvjerenje o jednom, u mnogome ondašnjim povijesnim dometima sukladnome spomeniku kao njegovu alegorijskom prikazu. Predmnijeva se povrh svega da je vladar - za prilike podneblja - tako poduzetan i uspješan, imao koliko razloga toliko uvjeta unošenju svojeg lika u umjetničko rješenje shodno općenitijem nekom htijenju kako već samoj Crkvi pa i svoj društvenoj sredini bijaše prihvatljivo.

Lako se to može shvatiti usporedbom prilika Krešimirove uprave s općim jačanjem ideala obnove ili preobrazbe koje zahvaćahu isti prostor i isto vrijeme u složenu preklapanju nosilaca duhovne moći i svjetovnog vrhovništva.⁵⁴ Ujedno se ostvarivaše složnost između traženog povratka prvotnoj Crkvi apostolskih stremljenja i učvršćenja teokratskog papinstva, usidrenog na prvenstvima Rima, kao i ideala bijega od svijeta u samostane ili pustinje te poticaja za kršćanskim osvojenjem svijeta.⁵⁵ Držimo na umu da se

⁵³ Zbir izvora o Petru Krešimiru, naime, po sebi bogat primjereno kraljevu povijesnom uzletu, također je vrlo raznolik. usp: N. KLAIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. god.*, 1972., 51-60. S jedne strane, primjerice, poznat je prijepis dokumenta koji otkriva nastojanje kralja Petra Krešimira IV. da kao prvi koljenović potvrdi genealogiju Trpimirovića, očito držeći do predaka i njihovih posjeda (vidi: J. NAGY, *Isprave iz doba hrvatske dinastije IX.*). S druge strane, poznat je izvod iz proznog teksta u otočkom kodeksu s opisom kako se kralj, za održanje prijestolja morao pravdati pred papinim izaslanikom u slučaju ubojstva rodenog mu brata, vidi: V. FORETIĆ, *Korčulanski kodeks 12 st.*, *Starine JAZU XLVI.* 1969., 30. Već iz tih zapisa u potporu našim gledanjima istaknuti se mogu izvodi koji govore - primjerice - da se *ponovo domogao vlasti po sv. Petru apostolu vladar drugim imenom nazvan Petar koji protivljenju svojim naredbama prijeti krvcu prema našim zakonima* itd.

⁵⁴ O tome poticajno: R. MORGHEN, *Civiltà medioevale al tramonto. Saggi e studi sulla crisi di un'età.* Bari, 1973., Cap 5-6; La riforma monastica dei secoli X-XII. Šire s razvojem procesa prema sljedećim stoljećima: B. BOLTON, *The Medieval Reformation*, New York, 1983.

⁵⁵ Računajući, dakako, na posredništva samostana upravo prema iskustvima prve faze Reforme, što se s njegovim dobom i okončava. O tim odvijanjima opširnije: I. OSTOJIĆ, III, 1965., te se opovrgava površna ali u stranoj literaturi učestala tvrdnja da u Hrvatsku, navodno kao i ostale slavenske zemlje reforma dolazi sa znatnim kašnjenjem, tek u odmaklome 12. stoljeću: U. BORKOWSKA, *The Church and Feudal Society on Central and Eastern Europe*, 357-373.

zapisi iz doba ovoga kralja odreda odnose na čisto crkveni život ili međudjelovanje crkve i države. U zbiru stremljenja vjerojatno se i sadržaj splitskoga reljefa začinu u funkciji neke od navedenih potki stvaralaštva, to više što je svaka na svoj način u sebi nosila zamisao trijumfalne crkve : ona koja pobjeđuje po Božjem pravu u odnosu na svaku pretpostavku svojeg usmjerenog razvoja. No možda su tome - kako ćemo vidjeti - postojali i izravniji, svakako određeniji neki uvjeti koje mimo podataka u povijesti raskriva sam spomenik.

Kraljevu opredijeljenost i privrženost Reformi posebice dokazuje natprosječno sudjelovanje u osnivanju samostana te darivanje pretežito priobalnih (ukupno njih osamnaest⁵⁶), čime također otkriva čitka kulturna usmjerenja. Gotovo obvezatno tome slijedi i pretpostavka da je valjda, odgojen nadohvat doma mletačkoga dužda, bio upućen u umjetničku djelatnost, makar je nije osobno programirao. Time je, dakako, rukovodilo svećenstvo prenoseći poduke Reforme koja je pod načelom izjednačavanja s *Renovatio imperium Romanum* zavladała ovim prostranstvom u izrazu svih likovnih vrsta. Pokretačka snaga njihove narudžbe rijetko će više u ukupnoj našoj povijesti dostići takve razmjere, tim značajnije što je uslijedila nakon faza propitivanja bitnih životnih iskaza,⁵⁷ obuzetosti nesigurnošću djelovanja bez jednoznačnih društveno-političkih potpora u međama svog prijadranskog prostora. Namećući nove idejne pa i oblikovne formule lako je i crkvena promišljanja, obuzeta obnovom vjerskog života a nipošto lišena političkog naboja, učinila ogledalom u kojem se procjenjuje sve stvaralaštvo. A nama je ono općenito uputno jer visokom razinom dosega stvara prikladno ozračje nastanku reljefa kao djela u mnogome bez premca.

Nadasve se u tom kontekstu čini zanimljivim oživljavanje ranokršćanskih tipova i oblika graditeljstva na obrednim spomenicima koji su povezani s izravnim činima i nastojanjima rečenih poglavara vjerskog ili svjetovnog života.⁵⁸ Od jednoga do drugoga samostana, utemeljenog ili uzdržavanog od navedenih ovrhovitelja javnog djelovanja kako u Hrvatskoj tako u Dalmaciji, zapravo se očituje jedinstveno htijenje, inače diljem Europe podjednako označeno učinkom prve velike crkvene Reforme. U suglasju s njome niz građevina međusobnom srodnošću oprinjertuje i sveobuhvatnu ondašnju želju za uspostavom općeg jedinstva pokrajinskog života. Novonastajuća morfologija tih svetišta najrazgovjetnije prenosi težnje za obnovom rimstva predvođenog od latinske crkve, što idejno uobličuje povrat na stare uzore. Makar ostaju i neiskazani, oni su podudarni duhu objedinjavanja težnji svih pozitivnih društvenih snaga, kojih je nosilac državna uprava, s vjerskim normama za koje se zalaže Crkva, itekako vodeći računa da je glavna nasljednica svima uzoritog Rima. Ta široka suglasja razumljivo se pretakahu u maticu plastičkog stvaralaštva nadahnjujući većinu djela dostojnih pozornosti.

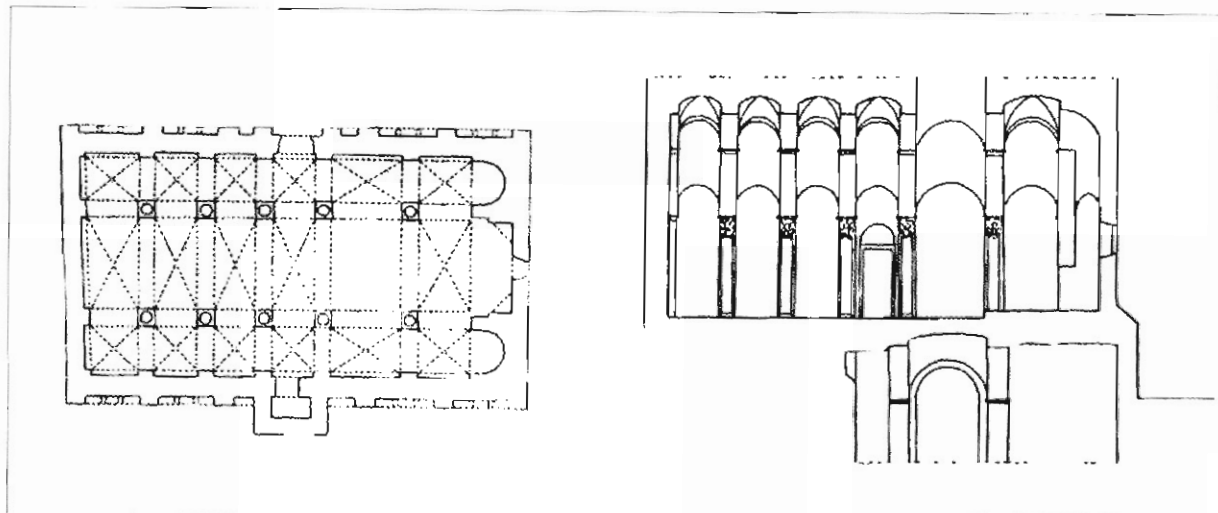

Unutrašnjost rekonstruirane crkve Sv. Nediljice u Zadru.

⁵⁶ Vid.: I. OSTOJIĆ, II, 1964, 10, 75, 121, 215, 217, 219, 241, 321, 354 itd., što je opet suglasno ponašanjima i drugih europskih vladara u jeku crkvene Reforme: Ch. BROOKF, *Princes & Kings as Patrons of Monasteries*, "Il Monachesimo e la riforma ecclesiastica", *Mendola*, 1968., Milano, 1971., 125 i d.

⁵⁷ Usp: H. SIROTKOVIĆ - L. MARGETIĆ, *Povijest država i prava naroda Jugoslavije*, Zagreb, 1988., 33, gdje se, štoviše, govori već o Petru Krešimiru kao vazalu pape koji počnje sebe smatrati feudalnim gospodarem kraljevine Dalmacije i Hrvatske, a to kraljevstvo kao svoj posjed koji podjeljuje onome vladaru koji će mu biti feudalno vrijedan . nakon nestanka Petra Krešimira Dmitru Zvonimiru.

⁵⁸ Pregled daje T. MARASOVIĆ, *Predromanička i protoromanička arhitektura u Dalmaciji u drugoj polovici 11. st.*, Zbor. "Zvonimir" 1997., 151-164. Vidi i ostala tu citirana djela istoga i drugih autora.

*Tlocrt i presjek crkve
St. Nedeljice u Zadru
(prema P. Vežiću).*

Poradi osvjetljenja tih gibanja korisno je ovom prilikom izlučiti niz primjera iz doba njihova vladanja te očitovati osobine stila na snazi, ujedno i intelektualno-duhovnih stremljenja koja su mu okosnica. Tako se mogu spoznati i zajedničke odlike arhitekture uglavnom začete sredinom stoljeća da u procvatu države postigne izričajno jedinstvo zapadnjačke razine. No unaprijed je znakovit broj samostanskih - benediktinskih svetišta u širokom potezu od kvarnerskih otoka do poljičkog primorja,⁵⁹ gdje se višestruko otkriva i utjecaj Krešimirove kraljevske kuće. Pored nje je neporemećeno živjelo Lovrino nadbiskupsko okrilje, nedvosmisleno prije i kasnije čuvajući vezu s Rimom prema općem uređenju vjerske ustanove na istočnom Jadranu. Podjednako je na djelima koja su se tada iz toga iznjedrila važno stapanje tradicija i inovacija u sintezi, zrelost koje nije dostiglo nijedno drugo stilsko poglavlje tijekom razvoja starije umjetnosti na tlu čitave urbane i ruralne Hrvatske.⁶⁰ Stoga nema sumnje da na djelu bijaše duboko razumijevanje i iskreno opredmećivanje reformskih posezanja koja svojim čvrstim političkim predznakom ispunjahu pore ne samo duhovnog nego i najtvornijeg, likovnog, općenito vrlo slojevitog stvaralaštva.

Glede njihova prožimanja uz puno uvažavanje spomenutih vrijednosti na planu životne svestranosti i pune svijesti o jedinstvenoj duhovnosti u njoj, neophodno je spoznati kakvoću nekih pojava koje obilježavaju zrelost 11. stoljeća. Navlastito su u tom smislu znakovita sama imenovanja novopodizanih obrednih sijela čija je kultura kao i gospodarska uloga također neumitna. Reklo bi se da bijahu uporišne točke osmišljavanja, odnosno iskazivanja ili potvrđivanja Krešimirova *Regnuma* od samog početka, dok je tada najživlja ideja snaženja latinskog *Sacerdotiuma* bila drugi pol njihova opstanka u vremenu i prostoru,⁶¹ neodvojiv od glavnine kraljevih poduzimanja. Ona su - po svemu sudeći - išla maticom zapadnoeuropskih gibanja, koja su i pokrenula vjersko-crkveni preobražaj u pravcu dokazivanja moralnih prava duhovnih stožera društva što potiskivahu svjetovna vrhovništva. S

⁵⁹ Važna je također tvrdnja da *sve sigurne vijesti o osnivanju ženskih samostana u Dalmaciji padaju u vrijeme Petra Krešimira* u: I. OSTOJIĆ, I, 10, jer također osvjetljava proboj reformskih posezanja u kojima, slijedom samih naših pisanih izvora, jači udjel na toj liniji uzima nadbiskup Lovre, sasvim u duhu vremena - usp: C. TABACCO, *Vescovi e monasteri, Il Monachesimo e la riforma ecclesiastica, 1971.*, 105 i d.

⁶⁰ Vidi: Lj. KARAMAN, 1934.-1938.; Također: J. BELAMARIĆ, *Romanika. EHU II, 1996*

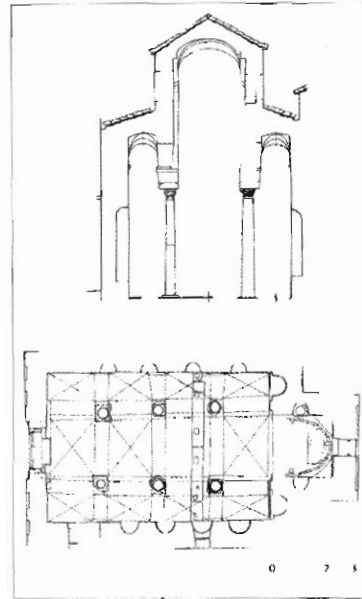
⁶¹ O tome opširnije: G. TELLENBACH, *Die Westliche Kirche bis 10 zum 12 Jahrhundert*, Göttingen, 1988., 13 i d.

punim uvažavanjem naravi i značaja svakoga člana, njihova je međuovisnost postigla stupanj kakav se u hrvatskoj prošlosti više neće sresti, te u odnosu na to procjenjujemo višestruku znakovitost reljefa.

Inače poradi pojašnjavanja novih religijskih nazora što slijede nametanje primata apostolske stolice iz Rima kao nositelja europske misli, upada u oči brojnost posveta južnohrvatskih crkava svetome Petru apostolu, kao i svetom Ivanu evanđelistu.⁶² Oni, prije svega, na svoj način obilježavaju jednu zbiljnost pogodnu za ogledanja u približavanju našem cilju: predočanju splitskog reljefa s kraljem kao odraza mnogoznačne protkanosti vjerske i svjetovne uprave. Polje njihova susreta bilo je pravno djelovanje sa srednjovjekovnim stavovima i učenjima o okrunjenom vladaru kao izvršitelju pravde po Kristovu nauku. Na uglavnom istoj liniji drugonavedeni je svetac, baš uzet za nosioca kanoničko-redovničkoga života prvokršćanske uzoritosti, posvuda došao u samu oštricu reformskih nastojanja.⁶³ Oprimjerivao je njezine maksime kao najsvjetliji lik, u svim prikazima najmlađi, a po legendi najdulje živući član zajednice apostola, još i kao pisac Apokalipse pokrovitelj učenih teologa. To zanimljivije biva kako je u Evanđelistaru Henrika II., uz četvrtu knjigu sv. Ivana Evanđeliste, uvriježena predodžba zamijenjena prikazom samoga kralja odavajući prava vladara na različito uključivanje u proizvode crkvene promidžbe sa likovnim prikazom u osnovi svjetovne simbolike.

Prvorazredni činitelji i dosezi baš takve promidžbe, sjedinjeni s tragovima Krešimirova poduzimanja, ostaju upravo navedeni sveci sabirući u svojem ikonološkom značenju naboje ili težnje velike Reforme. Time diljem kršćanskog Zapada, gdje ona poprima obilježja obnovitelja duhovne misli i stožera kulturnog života, pronose dah političkog prodora samoga papinstva kao odlučne snage društvenog razvoja 11. stoljeća na europskom Sredozemlju. A pri raskrivanju inačica tog postupka i ozračja u Dalmaciji, usput, uz nepoznanice o Lovrinu rođenom i redovničkom imenu, ne možemo mimoći činjenicu da je tadašnji kralj s ponosom isticao svoje suimeništvo sa posvuda čašćenim svecem.⁶⁴ Kao da mu je nošenje Petrova (ujedno i djeđova!) imena značilo više od roditeljskog, tj. hrvatskog, koje sadržavaše nasljedno pravo dinastije, te ga je upisivao na prvom mjestu. To samo dokazuje koje se sve razine povijesnih osvjeđenja mogu i smiju gledati kroz prizmu neobično osebnog i na svim kolosijecima života utjecajnog kršćansko-reformnog pokreta.

Apostolskome je prvaku i kršćanskom voditelju latinskoga svijeta sv. Petru - podsjetimo se - bio sredinom 11. stoljeća u jadranskoj Hrvatskoj posvećen najveći broj novoosnovanih samostana. Što je općenito suglasno prodoru, ali i prihvaćanju poruka iz ondašnjeg Rima s kojima se tada čvršće

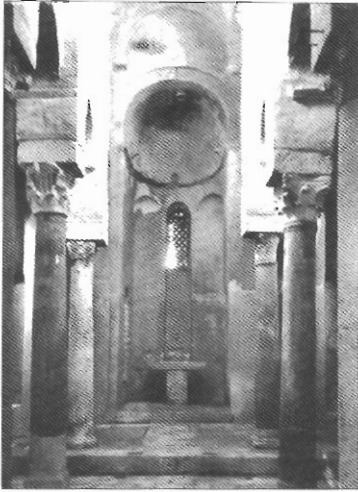

Presjek i tlocrt crkve Sv. Barbare u Trogiru (prema R. Bužančiću).

⁶² Pojedinačno o njima: L. RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien, III-II*, 1958., 708-720, III-III/1959., 1076-1100. Za opće čašćenje u razdoblju: H. JEDIN, 1971., III, 330. i d. Značajno je da na našoj obali tim svecima bijaše posvećen veći broj ranokršćanskih crkava: B. MIGOTTI, *Antičko-srednjovjekovni sakralni kontinuitet na području Dalmacije. Opusc. Archaeol.* 16, 1992. 225-245. S naslovom *principes apostolorum* bilježi se sv. Petar i u nas (npr. 1059. godine: CD I, 121).

⁶³ Sv. Ivan, naime, opskrbljuje Crkvu s temeljnim učenjima teologije života itd.. G. BARONE, *Storia dell'Italia religiosa*, (gl. VII), Roma, 1993., 266-267, te u shvaćanjima 11. stoljeća slavjen kao patron vjeroučitelja i crkvenih otaca, zasjenjuje prethodno dugo čašćenijega sv. Ivana Krstitelja. Za rasvjetljavanje duha vremena nije na odmet pripomenuti da su znameniti zadarski pluteji, koji se obično povezuju sa splitskim reljefom kralja, iz crkvice izvorno posvećene sv. Ivanu Krstitelju, a ne sv. Nediljici.

⁶⁴ Usp. F. RAČKI, *Documenta*, 62, sam kralj izričito veli *koj se drugim imenom zovem Petar*, što daje naslutiti da ga je primio susljedno duhu vremena unutar kojeg je zgodnice i sv. Petar prema ranosrednjovjekovnoj ikonografiji držao desnicom križ kao znamen kršćanske pobjede.

*Unutrašnjost crkve Sv. Barbare
u Trogiru.*

izjednačava Petrova Crkva. Po istome zakonu slijede samostani posvećeni sv. Benediktu, kao ključna sjedišta reda koji prinosi reformna učenja vrlo uspješno u istočnojadranskom podneblju slijedom prijašnjih utjecaja, ali i kao odgovor suzbijanju moжебitnih tragova Crkve s Istoka. Približno izjednačena njihova zastupljenost sa svetištima *princepsa apostolorum* koji je podnio muku za stvar pravedne Crkve,⁶⁵ također pokazuje brigu o obnovi staroga bratstva koje u početku širenja kršćanstva postojalo između monaške i dijecezanske ustanove. U tome kontekstu, ostaje nezaobilaznom činjenica da su za hrvatsku vjersku i kulturnu prošlost višestruko važni brojni samostani izravno skopčani s ličnošću kralja Petra Krešimira IV.⁶⁶ Odreda pokazuju koliko je njegova osoba bila umrežena u tijekom reformskog zora, kao njihov pristalica pa i sprovoditelj, dok je unutar svih tih novopodignutih crkva svećenstvo s pukom klicalo privrženost Rimu.

Na koje sve načine Krešimir podržavaše zajedno s Lovrom težnje Reforme, svjedoče učestala zauzimanja obojice pokrajinskih glavaara oko svetišta ranokršćanskog postanka, poglavito uokolo Splita. U tom smislu zapaziti valja zajedničko njihovo podupiranje benediktinskih samostana sv. Stjepana te ženskog sv. Benedikta (Eufemije) i drugih niknuliha na ostacima svetišta iz prvih stoljeća širenja vjere oko Dioklecijanove palače.⁶⁷ To nipošto ne bi trebalo biti slučajno, budući da se u jeku društvene i gospodarske obnove podudara s istoznačnim htijenjem pokreta za snagu i čistoću Crkve povratom na stare korijene. Opće, pak, sređivanje stanja u prostoru svjedoči množina manjih crkvića od kojih se nalaze barem dokazi onda suvremenog opremanja ako ne i građenja u jeku višestruko osmišljenih i provedenih htijenja Reforme. Pritom su - kako naglasih - oživjeli oni oblici crkvenog namještaja što ih je u Dalmaciji bilo proširilo rano kršćansko doba s uvođenjem, bar u najodličnijim slučajevima, figuralnih tema koje općenito objašnjava i glavnina aktualnih dogmi.

U mnogome, dakle, umjetnički su postupci u usponu 11. stoljeća duž Jadrana odražavali uspješnost prvog prodora crkvene Reforme pa ćemo o tome još govoriti u vezi s Lovrom i Krešimirom u okružju Splita, iz kojega kao metropolitanskog središta i službeno ide većina nadahnuća.

Povjesnica u tom smjeru jako osvjetljava zblizenost državnog poglavara s crkvenim tijelima, čiji visoki zastupnici bijahu nazočni u svim njegovim potvrđivanjima djela milosrda kakva se od kralja očekivalu u doba koje im je nalagalo međusobno povjerenje. Takvim se sadržajem diče samostani u Drazu na Rabu, poveljom iz 1070. godine, te na Šupljoj crkvi u Solinu, kojem se posebice ovdje okrećemo vrednujući ga u svakom pogledu.⁶⁸ Ali i u

⁶⁵ Vidi osnovno u tom smislu: *The Oxford Dictionary of Saints*, 1980, 35, 320. Podrobnije o sv. Petru: *Bibliotheca Sanctorum X*, 60 i., a o sv. Benediktu: *Isto II*, 1102. Također: O. CULLMANN, *Petrus*, London, 1953. D. CREMER, *San Benedetto e la riforma gregoriana*, Jaca Book 1981.

⁶⁶ U nav. izdanjima izvora redom: 1059. Sv. Ivana u Biogradu, Sv. Petra na Rabu (1070. godine) 1066., Sv. Marije i Sv. Krševana u Zadru 1069., Sv. Tome u Biogradu, Sv. Benedikta i Sv. Stjepana u Splitu, o čemu još I. OSTOJIC, II, vidi prema indeksu 565. Kulturološke aspekte procvata benediktinskog redovništva šire predočuje R. KATIČIĆ, *Jezik i pismenost, Rano doba hrvatske kulture. Hrvatska i Europa I*, Zagreb, 1997.

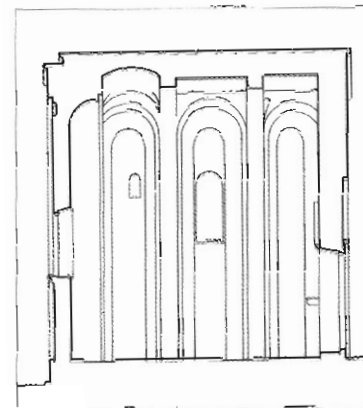
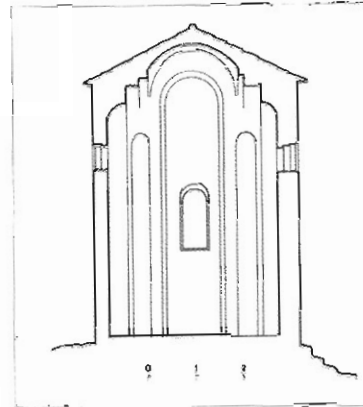
⁶⁷ I. OSTOJIC, II, 319-334, 354-361, govori o samostanima pojedinačno. Zanimljivo je da je kao svećenik starijeg naraštaja koji je proučio povjesničarskim zanimanjima kao životnome pozivu, općenito istaknuo važnost titulara u odnosu na ondašnju duhovnost dok se o tome u našoj historiografiji nije tako jasno govorilo.

⁶⁸ Polazeći, name, od prosudbe Lj. KARAMANA, 1934, da je ta *arhitektura povoljna predodžbi o starohrvatskome graditeljstvu u druge polovice 11. st. pod utjecajem monaha iz Monte Cassina*, navest ću spominjanja najprije crkve Sv. Petra u Dragi na Rabu od utemeljenja 1059. godine, u: F. RAČKI, 1877., dok. 41, a zatim Sv. Petra i Mojsija u Solinu slijedom daljnjih tumačenja. Za pravila i iskustva graditeljsva: u

osorskom istoimenom crkvenome sijelu koje se među prvima već svojim naslovom obratilo uzdanjem u papinsku potporu, također se čuva spomen na dičnoga kralja u drugome obliku.⁶⁹ Prednosti mimo općenitoga ipak ima samostan Sv. Ivana Evanđeliste u Biogradu, jer ga je hrvatski kralj utemeljio i podario 1070. godine poput još nekoliko svojih zadužbina.⁷⁰ Popis spomenika iz desetak listina sa spomenom Krešimirova imena čak je i veći, ali nam je bitno, bez raščlanjivanja svakog pojedinačno, da se iz tih česti kao i iz ruševina crkava ili ulomaka kamenog namještaja stvara cjeloviti uvid u ravnovjesje napora i uspjeha razdoblja njihova nastajanja.

Pregledom samih godina tih zapisa produbljuje se uvjerenje o Krešimirovim nastojanjima da se oduži na "pomoći Svevišnjemu" što je "proširio državu na kopnu i moru", upravo onda kad se Bizant povlačio s tog terena. Nesumnjivo je da su prostor uzmorja pritom u krugovima koji nas zanimaju po ostavljenim osvjeđenjima, ispunili osjećaji slavonosnog vala pobjede nad stranim prvenstvima, pa se uz trijeznu potrebu za potvrđivanjem novina i to čita u dosezima umjetničkog stvaralaštva.⁷¹ Onog istog koje, najčešće tražeći oblikovna uporišta u antičkoj starini da posvjedoči ideološke temelje iz doba *Renovatio*, posebice u trajnoj građi svojega rasta oslikava privredno i gospodarsko snaženje većine prometnih naselja, potom miješanje stanovništva uz jačanje obalnih središta sve otvorenijih hrvatskom pučanstvu iz neposrednog zaleda. Naime, unatoč rastrganosti baštine u kasnijim neprikladima, mnogo je pokazatelja otvoreno očitavanju sukladnosti pisanih izvora i materijalnih tragova u prostoru te zajedničkom njihovom odgovoru svemu što je obilježavalo ondašnju Europu predanu Reformi.

Tako, primjerice, sama crkvena arhitektura kao običajno najreprezentativnija odražava na svoj način kraljeva politička nastojanja, ujedno i kulturna stanja zemlje. Ona se ne odriče svojih oblikovnih predaja jer u čitavome društvu nije bilo naglih prevrata,⁷² a ujedno se napaja klasicizirajućim vrsnoćama kojima ideološka osnova nije skrivena u znaku praćenja univerzalnih ideja iz Rima. Svejedno se zapaža ne samo neprekidnost uzdržavanja barem nekih predromaničkih iskustava nego i daljnja uporaba bizantizirajućih modela, uglavnom privodeni rješenjima samosvojnih korijena koji se ne klone ideala prvih crkvenih bazilika. Među njima krajnje ojačava htijenje za geometrijskim jezikom neposredno izraženoj prostornosti koja se ne opterećuje svodnim konstrukcijama, nego ustraje na sprovedbi poglavito onoga što se najavljuje čitkim volumenom vanjskog lika, strogo i jedno-

Poprečni i uzdužni presjek crkve Sv. Mihovila u Stonu (I. Tenšek).

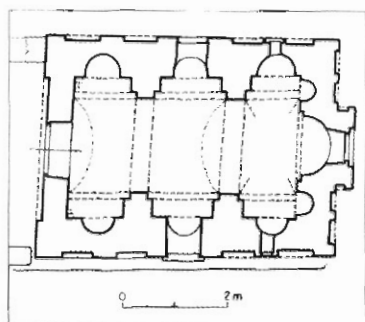
krugu južotalijanske benediktinske matice. M. D'ONOFRIO, *La basilica di Desiderio a Montecassino e la cattedrale di Alfano a Salerno* i druge studije o graditeljstvu u *Atti del III e IV Convegno di studi sul Medioevo meridionale, Miscelanea Cassinese LXV*, 1992.

⁶⁹ U crkvenim laudama, navodi se naš kralj V. NOVAK, Neiskorištavana kategorija dalmatinskih istorijskih izvora od VII do XII st., *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 3, 1957., 47 i d. Za laude se drži da vuku podrijetlo iz Bizanta, odnosno iz kasnorimskog ceremonijala, te da su iz običaja istočne crkve negdje prešle rimskoj. U liturgiji kao počasni psalmi kojima se slavi vladara imaju glavni smisao u priznavanju državne vlasti od strane crkve, te se u svezi s Petrom Krešimirovom IV. (vidi dalje bilj. 37 u pogl. VIII) mogu smatrati jamstvom čvrstog jedinstva ustanova uspostavljenih u njegovo doba.

⁷⁰ Usp. I. OSTOJIC, II, 216-219. s navodima iz starije literature. Shćno Petar Krešimir nastupa oko ženskih samostana Sv. Marije u Zadru i Sv. Tome u Biogradu itd.. E. PERIČIĆ, Samostan svete Marije u Zadru od njegova osnutka do danas. *Pos izd. Instituta JAZU u Zadru* 1968., 7-60, najcjelovitije sa starijom literaturom.

⁷¹ Premda arhitektonska baština tog razdoblja u nas nije još cjelovitije razvrstana u razvojne etape po stilskim značajkama, nema sumnje da u zreloom 11. stoljeću doseže morfološke odlike koje se oslanjaju na smirene političke i središnje društveno ekonomske prilike što uzdižu rano romaničku na europske razine.

⁷² Suvršeno je, međutim, naglašavati da je do naših dana preostao zapravo tek manji dio negdašnjih ostvarenja koja bijahu više od osamsto godina izložena najrazličitijim uklanjajima.

Crkva Sv. Mibovila u Stonu.
pogled s jugoistoka i tlocrt.

stavnog, oplemenjivanog vrlo odmjereno samom plastičkom raščlambom zida i otvora na njemu u racionalnoj ravnoteži. Tako je umjesto izbora jednog središta suvremenog razvoja (vanjskog ili domaćeg) kao polazišnog ili poticajnog za bitna traženja neminovnog usavršavanja oblika, glavno nadahnuće pružila baština: ona kasnoantička mjestimice još i održana u svojim funkcijama a zadugo uzorna prema načelima ondašnje duhovnosti obuzete obnovom i snaženjem latinstva.

Dakle, ni u kojem pogledu se nije nametala dinamika arhitektonskog oblikovanja, a kamoli traženja novih izričaja, nego je poletno doba društvene preobrazbe urodilo gustoćom graditeljskog stvaranja s utvrđivanjem izabranih iskustava iz starine jadranskog područja. A budući da su u pogledu pročišćavanja stila najznatnije bile samostanske novogradnje, u visokom prosjeku povezane uz Krušimirova poduzimanja, to se stazom zajedničke politike crkve i države dokidaju razlike u vrsnoći izražavanja između gradskih središta i prostora ladanja kako to smjera i kraljevo okretanje Jadranu. U tim okvirima vrlo je objašnjiva i obnova mnogih ranokršćanskih svetišta s doradama ili preinakama u duhu modernog plastičkog ukusa i jezika.

Premda se u pozadini krije internacionalizacija izraza kao osobina rane romanike, što prati uzdizanje drugog Kristova tisućljeća, veza zapisa i građevina svjedoči i tu osobitost naše kulturne pokrajine. Tim je teže poreći da i takva struja ne izvire iz Krešimirove osobne orijentacije, vjerojedly njezove duhovne i intelektualne preokupacije. Slično se i u kiparstvu slobodnije negoli prije razgranavaju utjecaji iz neprijepomo jaćih gradskih radionica, ali kako umijeće ne zadovoljava tek osnovne obredne potrebe kao što je osiguranje prostora za liturgiju, ono se ne javlja posvuda u jednakoj gustoći. Oćito kraljeve zadužbine opet imaju prednost a što sve govori o stvaralaćkoj klimi koju podstiće jedna politićki jasna volja, ista koja je zamašnije od svojih predaka povezala državu i crkvu učinivši neposredno prije pomalo zamrli hrvatski prostor dionikom vrijednosnih strujanja općenito u sredozemnoj umjetnosti prestižne druge polovice 11. stoljeća.

*

Sve nas to navodi, zapravo napućuje kako je Petar Krešimir jaćanjem svojeg kraljevskog autoriteta zacijelo stekao zasluge, odnosno uvjete predstavljanja u obliku *Imago Christi*, možda proroka, a svakako nositelja novog sustava. Niz postupaka i bitna crta njegovih ponašanja, naime, svjedoće kako je poput većine ondašnjih kraljeva bio *minister Dei*, u specifićnim prilikama života na obali Jadrana ćak *defensor Ecclesiae* koliko i *Regnator Regni*, ća ne kaćemo *parens patriae* slućeći se inaće poznatim naslovima europskih suverena.⁷³ U nekoj se mjeri svi oni smisleno mogu opravdati njegovim provjerno mudrim državnićkim ponašanjem, slijedom kojeg je zakonito, kao *a Deo coronatus* bio donekle i posvećen poput inih suvremenih vršitelja povlaštenih dućnosti. U istome kontekstu predmnijevamo da je mogao sebi priuštiti i javnu sliku u drugdje već prije sroćenoj a lako primjenljivoj formuli

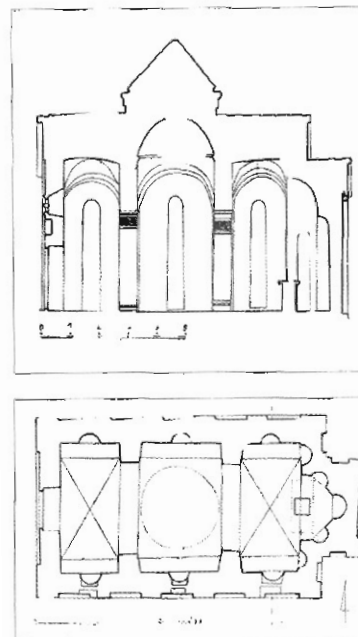
⁷³ Nakon što je G. ALFÖLDI, *Insignien und Tracht der römischen Kaiser ...*, razradio naslovljavanja rimskih careva, ustvrdivši da zemaljski vladar ne može biti drugo nego *semper triumphator, semper victor*, drugi su istraživaći dokazivali smisleno njihovo ponavljanje ili svjesno preuzimanje od europskih vladara, što se kod nas nije moglo dokazati: Petar Krešimir nosi isključivo i stalno naslov *rex*, inaće vlastit mnogim vladarima na rubovima Svetog rimskog carstva. Usp: I. GOLDSTEIN, O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka 12. st., *HZ* 36, 1983., 141 i d.

poradi slavljenja ili pamćenja uloge i djela,⁷⁴ sve slijedom prava na adoraciju što su imali poglavari kršćanskih država tijekom srednjeg vijeka.

Bitno je k tome da osmišljavanja savršene Crkve kao i njoj dostojnog Kraljevstva bijahu zaokupljena uzoritošću Rima, zadojena slavljenjem prošlosti iz koje niču oba pola vladanja ondašnjom Europom pa navade iz toga zasigurno prihvaća i Krešimirova tvorevina: Hrvatska sjedinjena s Dalmacijom u jedno kraljevstvo. Premda bez izravna dodira povodom nastajanja spomenika o kojem govorimo, pogotovu je ozračje Splita kao metropolitanskog središta, ali i sljedbenika grada Solina jednako rastućeg u imperijalnim okvirima, odgovaralo tome u više pravaca. Temeljem njihova raspoznavanja i maštovitijeg shvaćanja, štoviše, ne bi bilo jako smiono niti teško dokučiti ako ne baš povezano stvaranje, a ono barem poimanje svojevrstnog Svetoga grada oko prvostolnice i unutar prvobitne carske palače upravo od zenita 11. stoljeća, bolje reći s nastupom nadbiskupa Lovre.

Otada, naime, čak pod prisilom Reforme ili s htijenjima koja prepoznajemo kao njoj svojstvena, odvija se zgušnjavanje sadržaja, time i zdanja oko Dioklecijanova mauzoleja, odnosno već proslavljenog svetišta najistaknutijih solinskih mučenika. Izabranim zaštitnicima Splita tada se raznim potezima uzdiže slava, ali nekako istodobno dolazi i do priznavanja samih građana, naravno najprije crkvenjaka s uobičajenim memorijama. U tom duhu svaki namjenski odjeljak metropoliske jezgre - po svemu sudeći - dobiva svoj prostor te osim unutrašnje ustrojbe stolnice s grobnicama najpriznatijih svetaca južno od glavne crkve postupno raste nadbiskupska palača vrlo složena ustroja,⁷⁵ podiže se i mauzolej poglavara ustanove - crkvice Sv. Mateja, a uređuju ostala obredna mjesta višestupanovnog, umjetnički nadasve zanimljiva sklopa. Premda su podatci o tome vrlo raskidani ili prilično nepotpuni, često i dosta kasniji, ne bi trebalo dvojiti da se većina ostvarenja tada osmislila, zacrtala ili usavršila, jer na to navode i ikonološka promišljanja mahom pokretana suvremenim učenjima i prezanjima. No gotovo je u svemu neizostavan zaključak da je antička baština samome oblikovanju nametnula nadahnuća, pače pružila i tvorne okvire što su i djelima iz osvita romanike usadila velebna mjerila i raskošne oblike, posve odgovarajuće nadbiskupskim prohtjevima. A oni su uz povezivanje političkih zajednica Dalmacije i Hrvatske suodređivali ravnotežu: promicali gledanja i nastojanja oko i unutar u mnogome bliskoga kraljevskoga dvora.

Iz provjerljivih pak izvora dobro je poznato u kolikoj se mjeri onda vjerovalo da je kršćanski Rim, kao i onaj poganski, obilježen najvećim dome-
tom reda u vladavini pravde: *iustitia-e*, te su tome očekivano težili vladari privrženi tamošnjoj Svetoj stolici. U nedostatku, pak, ikojeg učinka centralne

Presjek i tlocrt crkve Sv. Petra na Prikome u Omišu (D. Domanić).

⁷⁴ Prema općesusvojenim i najšire postavljenim tezama O. TRETINGER, *Die ostromsche Kaiser und Reichsidee nach ihrer Gestaltung in höfischen Zeremoniell...*, Darmstadt, 1956, lakše se doraduje i tvrdnja da se na Zapadu od Otona III. na prijelzu iz 10. u 11. stoljeće ustanovio niz prototipskih rješenja za prikazivanje vladara sredstvima likovnih umjetnosti. S tim rješenjima, dakako, na splitskome reljefu postoji više podudarnosti, usp: A. GRABAR, *L'art du Moyen âge en Occident*, London, 1980. Proces pak otapanja teofaničke tenzije u takvim predodžbama s brojnim primjerima prati: L. SPECIALE, *Montecassino e la Riforma Gregoriana*, Roma, 1991., dokazujući ga svojstvenog zbivanjima u tom kulturnom krugu.

⁷⁵ Usp: J. BELAMARIĆ, *Split - od carske palače do grada*, 1997. Da je nadbiskup stvarno bio i najjača ličnost, valjda i gospodar grada (što se njetko uočava ili naglašava), daje nam znati smještanje njegove palače u najbogatije odaje negdašnjeg carskog stana južno od mauzoleja (vidi bilj. 37 u pogl. VI). U ta je zdanja uselio s dolaskom iz Solina, dalje dokazujući trajno ugled, moć i dostojanstvo pokrajinskog metropolita, pače ih i uzdižući unošenjem u prostor svojeg boravišta niza svetišta posredstvom čega se ta urbana površina, izravno spojena sa prvostolnicom Dalmacije, pretvara u svojevrstni *sveti grad* unutar građevne cjeline palače koja postaje svojim malim gradom, na Jadranu najpouzdanijom crkvenom postajom.

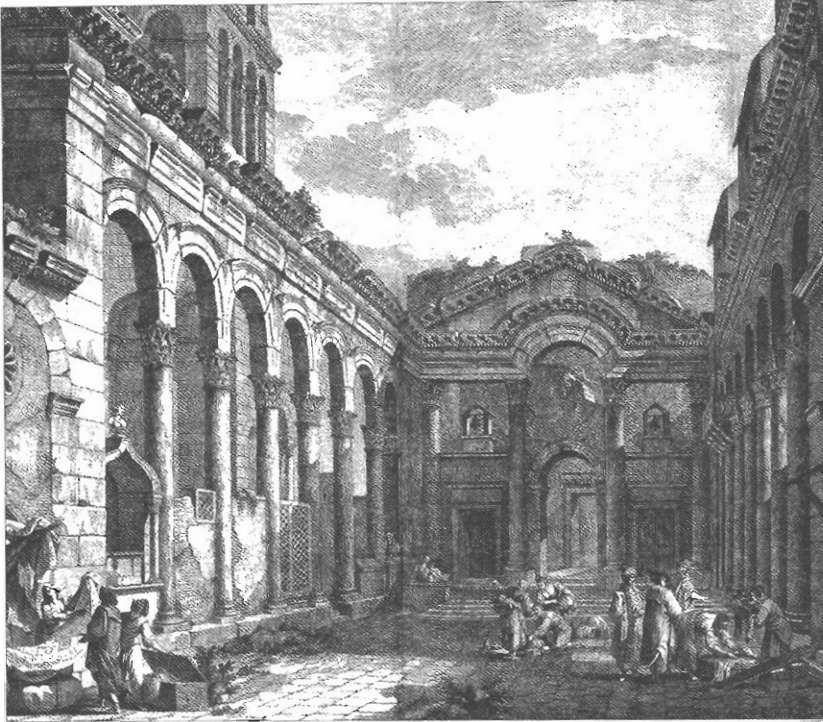
Unutrašnjost i vanjski izgled crkve Sv. Petra na Prikome kraj Omiša.

političke vlasti vodećih sila sa Zapada i Istoka, može se predmijevati da su se na toj liniji udružili Petar Krešimir i Lovre kao vode aktualnih provincijalnih snaga. Vezujući se uz težnje za postizanjem Nebeskog Kraljevstva na zemlji i vjerovanja da ono izrasta iz sloge *Regnuma i Sacerdotiuma*, koji pojedinačno iskazuju Božju volju, te teže zajedništvu kad se ona pretače u nastojanja papinstva da ovlada latinskim svijetom. Tako se podgrađivao savez male države s Crkvom kao nositeljem kršćanskog života koji njima bijaše moralna podloga u svakom pogledu.

Hrvatski kralj Petar Krešimir IV bijaše pripadnik naraštaja prvih poklonika tog morala te ne bi trebalo biti sumnje u svesrdna njegova podržavanja spomenutih učenja. U takvoj svojoj naravi - prilično nam jamče izvori - zbližio se s osobom najtješnje vezanom uz oltar: nadbiskupom Lovrom, što je olakšalo ispunjenje prava danih mu po kraljevskom rođenju. O putevima kako se usporedna nastojanja ustanova kojima stajahu na kornilu vezuju u jednu maticu još ćemo govoriti s ciljem osvjetljavanja ne pojedinačne im volje, nego pokretačke snage papinstva koje u poznome 11. stoljeću teži biti voditeljem okupljanja i zajedničkog podržavljenja svih katoličkih krajeva. Moglo bi se reći da mu hrvatsko-dalmatinski prostor strateški bijaše privlačan te glavar mlade države, na neki način dužan papi zbog prvotnog priznavanja, i poglavar stare crkve uspostavljaju u toj regiji spregu zasnovanu na uzajamnim interesima.

Ne smije se k tome nipošto smetnuti s uma da je i Lovre kao voditelj i poglavar regionalne crkve imao koristi od saveza s kraljem, i to ne samo one najizravnije vezane uz stjecanje materijalnih dobara pri čemu je Petar Krešimir često bio izdašan. Ustanova koju je biskup odgojen u samostanu preuzeo u svoje ruke - dobro je poznato - ne bijaše sredena u mnogome pogledu, te je iziskivala višestranih napora da se na vrlo širokome prostranstvu privede sustavu po rimskome zakonu.⁷⁶ Pretpostavlja se da zato prvi njegov sluga bijaše

⁷⁶ U takvom tijeku promišljanja - po mojem sudu - svejedno se ne čini bazičnim pitanje predstavlja li Petar Krešimir ili Dmitra Zvonimira.

Peristil u Splitu,
Bakrovis R. Adama, 1754. godine

naprosto prinuden tražiti s vladarom zemlje svekolika suglasja koja nadilaze uobičajene stupnjeve međusobnog poštovanja ili nužnog trpljenja. Osobito dok je pod svaku cijenu, s punom odgovornošću spram svojem vrhovništvu, trebao sprovesti odredbe Reforme, morao se splitski prelat osloniti na kraljevu moć. Ona, naime, u tradicionalnom društvu hrvatskoga kopna stoljećima bijaše uglavnom neporemećena, posebice u vjerovanju o nebeskom zastupništvu koje jamči mir i pravdu. Navlastito po srednjovjekovnome običaju, naime, oni bijahu u sastavu njegove svjetovne uprave sposobne da takvu svoju ulogu u svakom trenutku obrani i silom, što Petar Krešimir ni pred Lovrom ni pred svim podanicima nije dovodio u pitanje.

Sa svim time se i održava pretpostavka da se lik kralja s reljefa u krstionici grada Splita alegorijski odnosi na njegovu osobu. Ona, dakako, podnosi i teret regionalne povijesti u mjeri koliko norme općeg morala i odraze svjetskih događanja spretno unosi u kolosijeke domaćih zbivanja ili u ravnoteži s njima sretno rješava mnoge raspre i dvojbe što ispunjahu i doba njegove vladavine. Tome uvjerenju, međutim, neophodno je podastrijeti i drugih dokaza, poglavito o onome što je u svezi s reljefom dosad bilo možda najupitnije a ujedno i neutanačeno, makar ostavljano po strani. To znači da bi raskrivanje mjesta izvornog položaja kao i doba prvog postavljanja također trebalo biti u što većem suglasju s dosad ovdje navedenim tumačenjima načelne naravi. Dokazivanje toga uz pomoć raspoložive grade, dakle, zadatak je slijedećih poglavlja među kojima se nastoji uspostaviti povezana cjelina poradi što izravnije, ujedno i jedinstvenije prosudbe mnogoznačnog spomenika.

što posljednjih pedesetak godina tišti većinu istraživača, nego kada i kako bi, tj. u kojim bi priilikama i okolnostima, ovakav reljef uopće mogao nastati u Splitu kao metropolitanskom središtu Dalmacije, gdje ga u novije doba sve preuzetnije smještaju, tako je riječ o gradu izvan političkog teritorija Hrvatske pa valjda i jurisdikcije njezinoga kralja.